

Tonga

**LAO KI HE KOMISIONA KI HE
FAKAFEPAKI'I 'O E TA'EFAITOTONU**

VAHE 2.01

Tohi Lao Fakatonutonu 2020

LAO KI HE KOMISIONA KI HE FAKAFEPAKI'I 'O E TA'EFAITOTONU

Fokotu'utu'u 'o e Ngaahi Kupu

Kupu

KONGA I – TALATEU		7
1	Hingoa nounou.....	7
2	'Uhinga'i lea	7
3	Ke fakamu'omu'a 'a e lelei fakalukufua 'a e kakai	9
4	Komisiona.....	9
5	Fokotu'u.....	9
6	Anga ta'efaitotonu	10
7	Fakangatangata ki he natula 'o e anga ta'efaitotonu.....	10
8	Ngaahi launga	12
9	Fatongia ke fakaha ki he Komisiona.....	12
KONGA 2 - NGAahi FATONGIA 'A E KOMISIONA		12
VAHE 1 - NGAahi NGAUE FAKALUKUFUA		12
10	Ngaahi Tefito'i Ngaue	12
11	Fengaue'aki mo e ngaahi va'a kehe.....	13
12	Ngaahi hopo.....	13
13	Ngaahi mafai fekau'aki.....	13
VAHE 2 - NGAahi FAKATOTOLO		14
14	Ngaahi fakatotolo fakalukufua.....	14
15	Ngaahi fakatotolo kamata	14
16	Mafai ke 'omai ha fakamatala.....	14
17	Mafai ke fekau ke ha'u mo ma'u ha ngaahi tohi.....	15
18	Mafai ke hu ki he ngaahi fale fakapule'anga	15
19	Ngaahi monu'ia fekau'aki mo e ngaahi tohi mo e fakamatala.....	15

20	Monu'ia fekau'aki mo e hu ki he ngaahi fale fakapule'anga	16
21	Ngaahi tu'utu'uni ta'ofi.....	16
22	Ngaahi mafai 'e ala ngaue'aki.....	16

VAHE 3 - NGAahi SIVI PAU MO E FAKA'EKE'EKE **16**

23	Ngaahi sivi'i pau	16
24	Ngaahi faka'eke'eke fakapule'anga	17
25	Tu'utu'uni ke ha'u.....	18
26	Totonu ke ha.....	18
27	Fakafofonga fakalao.....	18
28	Fakamo'oni fakahaha mo e founa	18
29	Fakafehu'i mo e fakafehu'i fakafihi.....	18
30	Mafai ke ui kau fakamo'oni mo 'ave ha fakamo'oni	18
31	Puke 'o ha taha fakamo'oni.....	19
32	Makatu'unga 'o e tukuange 'o ha taha fakamo'oni.....	19
33	Vakai'i 'e he Fakamaau'anga Lahi	20
34	Monu'ia 'o e kau fakamo'oni.....	20
35	Ha'u ha popula ki he 'ao 'o e Komisiona.....	20

VAHE 4 – NGAahi TOHI KUMI **20**

36	Foaki 'o e tohi kumi	20
37	Mafai 'oku foaki 'e he tohi fakamafai.....	20
38	Kau tokoni ki he tohi kumi.....	21
39	'Osi 'a e taimi 'o e tohi kumi	21
40	Puke 'i he tohi kumi – ngaahi tu'utu'uni makehe	21

VAHE 5 – TUKU ATU (DISPOSAL) 'O E KOLOA **22**

41	Me'a ke fakahoko ki he koloa 'i he kole ki he fakamaau'anga.....	22
----	--	----

VAHE 6 – MALU'I 'O E KAU FAKAMO'ONI **23**

42	Malu'i 'o e kau fakamo'oni mo e kau tokoni ki he Komisiona.....	23
43	Fakafoki 'a e fakamole 'a e kau fakamo'oni.....	23

KONGA 3 – 'OATU 'O HA NGAahi ME'A KI HE KOMISIONA **23**

44	'Oatu 'o ha me'a.....	23
45	Lipooti ki he Komisiona.....	24
46	Fatongia 'o e ma'umafai fekau'aki mo ia	24
47	Ngaahi lipooti 'a e Komisiona	24
48	Tamate'i 'a e fokotu'u.....	24
49	Me'a kuo 'oatu 'e he Fale Alea.....	24
50	Ngaahi lipooti ki he ngaahi me'a kuo 'oatu	25
51	Me'a ke ha he lipooti ki he Fale Alea	25
52	'Oua 'e fakakau 'i he lipooti	25
53	Ngaahi Lipooti Makehe.....	26
54	Ngaahi lipooti fakata'u.....	26
55	Ngaahi fokotu'u 'a e Komisiona	27

56	Ngaahi tu'utu'uni fekau'aki mo e ngaahi lipooti	27
----	---	----

KONGA 4 – NGAahi HIA **27**

57	Fakafaingata'a'ia'i	27
58	Ngaahi launga	28
59	Ngaahi Hia Fekau'aki mo hono Ma'u mai ha fakamatala	28
60	Hia fakafaingata'a'ia'i 'o ha taha 'oku ne fakahoko ha tohi kumi koloa.....	28
61	'Ikai ke ha'u	28
62	Fakamo'oni loi mo takihala	29
63	Ngaahi hia ki he ngaahi tohi	29
64	Ma'u mai ha fakamo'oni loi	30
65	Totongi fufu 'o e kau fakamo'oni	30
66	Kakaa'i ha taha fakamo'oni	30
67	Ta'ofi ha taha fakamo'oni ke 'oua 'e ha'u.....	31
68	Fakalavea'i 'o e taha fakamo'oni.....	31
69	Tuli 'o e fakamo'oni, pe ha tokoni 'o e Komisiona	31
70	Fakahaa'i loi'i ko e 'ofisa ia 'a e Komisiona	31
71	Totongi fufu 'o e 'ofisa 'a e Komisiona.....	32

KONGA 5 – ANGA TA'EFAKA'APA'APA KI HE KOMISIONA **32**

72	Anga ta'efaka'apa'apa	32
73	Tautea 'o e anga ta'efaka'apa'apa	33
74	Ngaahi tu'utu'uni ki he anga ta'efaka'apa'apa	34
75	Tukuange fakamakatu'unga 'a e taha faihia	34
76	Toe vakai'i 'e he Fakamaau'anga Lahi.....	34
77	Fakatou hia mo anga ta'efaka'apa'apa	35
78	Kau polisi kuo unga	35

KONGA 6 – NGAahi ME'A KEHEKEHE **35**

79	Ke vahe'i 'e he Fale Alea ha pa'anga	35
80	Fokotu'u 'o e kau ngaue	35
81	Ngaue'aki 'a e kau ngaue kehe	36
82	Momoi 'o e mafai	36
83	Tufa 'o e ngaahi tohi	37
84	Malu'i mei he mo'ua.....	37
85	Fakaha 'o e kaunga fakapa'anga mo e me'a kehe	37
86	Fakapulipuli	38
87	Fakangatangata ki hono pulusi 'o e fakamo'oni	39
88	Fakamo'oni 'i he ngaahi hopo hia	40
89	Ngaahi fakaha 'oku kaungakovi ki he fakatotolo	40
90	Ngaahi Tu'utu'uni.....	41
91	Ha'i 'a e Kalauni.....	41

TEPILE 1 **42**

NGAAHI TU'UTU'UNI FEKAU'AKI MO E KOMISIONA	42
--	----

TEPILE 2 **44**

NGAAHI ME'A FEKAU'AKI MO E ANGA TA'EFAITOTONU 44

Tonga

LAO KI HE KOMISIONA KI HE FAKAFEPAKI'I 'O E TA'EFAITOTONU

KO E LAO KE FOKOTU'U 'A E 'OFISI 'O E KOMISIONA KI HE
FAKAFEPAKI'I 'O E TA'EFAITOTONU PEA KE FAKAMAHINO'I 'ENE
NGAUE PEA KE TU'UTU'UNI KI HE NGAHI ME'A FEKAU'AKI MO
IA¹

Kamata'anga [13 'o Sepitema 2007]

KONGA 1 – TALATEU

1 Hingoa nounou

'E ui 'a e Lao' ni ko e Lao ki he Komisiona ki he Fakafepaki'i 'o e Ta'efaitotonu.

2 'Uhinga'i lea

'I he Lao ni, tukukehe ka 'i ai ha to e 'uhinga kehe 'e ha 'i ai —

“**Komisiona**” ‘oku ‘uhinga ki he Komisiona ki he Fakafepaki'i 'o e Ta'efaitotonu 'oku fa'u pea fokotu'u 'i he Lao ni;

“**taha fakatotolo 'a e Komisiona**” ‘oku ‘uhinga ki ha 'ofisa 'o e Komisiona 'a ia kuo fakanofa 'e he Komisiona ko ha taha fakatotolo pea kuo foaki ki ai 'e he Komisiona 'a e founa ke fakahaa'i ko e taha fakatotolo ia;

“**sivi'i pau**” ‘oku ‘uhinga ki he sivi'i pau 'i he Lao ni;

“**anga**” ‘oku kau heni 'a e ta'etokanga, ta'efakahoko mo e tukunoa'i;

“**anga ta'efaitotonu**” ko hono 'uhinga 'oku ha 'i he kupu 6;

“**fakatotolo'i**” ‘oku kau heni hono sivi'i;

“**fakatotolo**” ‘oku ‘uhinga ki ha fakatotolo ‘i he Lao ni, pea ‘o ‘ikai fakangatangata ‘oku kau heni ha fakatotolo kamakamata ‘oku lau ki ai ‘i he kupu 20;

“**ofisa ‘a e Komisiona**” ‘oku ‘uhinga —

- (a) ki he memipa ‘o e kau ngaue ‘a e Komisiona; pe
- (b) ha taha kuo fakangaue‘i ‘e he Komisiona ‘i he Lao ni;

“**ngaahi fale**” ‘oku kau heni ha me‘a kuo langa, fale, vakapuna, me‘alele, vaka pe ha feitu‘u ‘o tatau pe kuo fai ‘i ai ha langa pe ‘ikai, pe ha konga ‘o ia;

“**ma‘umafai fakapule‘anga**” ‘oku kau ai ‘eni —

- (a) ha Potungaue Fakapule‘anga;
- (b) ha sino‘i kautaha fakalao pe ha pisinisi fakapule‘anga;
- (c) ‘a e Polisi;
- (d) ha sino fakapule‘anga, pe
- (e) ha taha ma‘u lakanga pe ma‘u mafai fakapule‘anga;

“**faka‘eke‘eke fakapule‘anga**” ‘oku ‘uhinga ki ha faka‘eke‘eke fakapule‘anga ‘i he Lao ni;

“**ofisa fakapule‘anga**” ‘oku ‘uhinga ki ha taha fakafo‘ituitui ‘oku ne ma‘u ha ngaahi ngaue fakaelakanga fakapule‘anga pe ‘oku ne le‘ole‘o ‘i ha lakanga ‘ofisa fakapule‘anga, pea ‘oku kau heni —

- (a) ha Minisita ‘o e Kalauni;
- (b) ha memipa ‘o e Fale Alea;
- (c) ha taha ‘oku fakangaue‘i ‘e he Fale Alea;
- (d) ha fakamaau, fakamaau polisi pe ha taha ‘oku ne ma‘u ha lakanga faka-fakamaau kehe;
- (e) ha ‘ofisa pe ha taha ngaue fakataimi ‘i he Ngaue Fakapule‘anga;
- (f) ha taha fakafo‘ituitui ‘oku kau pe ko ha memipa ‘o ha ma‘umafai fakapule‘anga;
- (g) ha taha ‘oku ngaue ma‘a e Kalauni pe ki ha ma‘u mafai fakapule‘anga;
- (h) ha memipa ‘o e Polisi;
- (i) ha taha ‘oku ne ngaue ‘i ha lakanga ‘oku fakaha ‘i he ngaahi tu‘utu‘uni ko ha lakanga ia ‘i he ‘uhinga‘i lea ko ‘eni;
- (j) ha taha ngaue pe ha taha pe ‘oku fakangaue‘i ‘e he pe ‘oku le‘ole‘o fakataimi pe ngaue, pe fetongi ha lakanga, pe ‘e le‘ole‘o pe ha taha fakafofonga, ‘o ha ma‘umafai fakapule‘anga pe ha taha pe ha sino ‘oku fakamatala‘i ‘i ha taha ‘o e ngaahi palakalafi ki ‘olunga;
- (k) kau ma‘u tofi‘a lolotonga hono fakahoko honau fatongia fakalao;

“**tohi kumi koloa**” ‘oku ‘uhinga ki ha tohi kumi kuo foaki ‘i he Lao ni.

3 Ke fakamu'omu'a 'a e lelei fakalukufua 'a e kakai

'I he'ene fakahoko 'ene ngaahi ngaue, 'e fakamama'u 'a e tokanga 'a e Komisiona, 'i he lahi taha 'e ala lava, ki he ngaahi anga ta'efaitotonu matu'aki fakatu'utamaki mo maa hono fa'ufa'u pea ke ne fakaukau'i 'a e fatongia mo e ngafa 'o e ngaahi ma'u mafai fakapule'anga mo e kau 'ofisa fakapule'anga kehe 'i hono ta'ofi 'o e anga ta'efaitotonu.

4 Komisiona

- (1) 'Oku fokotu'u heni ha ma'umafai fakapule'anga 'oku ui ko e Komisiona ki he Fakafepaki'i 'o e Ta'efaitotonu.
- (2) Ko ha lau 'i he Lao ni ki ha sivi pe ha faka'eke'eke fakapule'anga kuo pau ke fakahoko 'i he 'ao 'o e Komisiona pe ko ha me'a na'e fakahoko pe na'e ta'efakahoko 'e he, ki he pe fekau'aki mo e Komisiona 'oku kau ai 'a e lau ki ha sivi pau pe ha faka'eke'eke fakapule'anga 'oku fakahoko 'i he 'ao, pe ha me'a na'e fakahoko pe na'e ta'efakahoko, ki ha pe fekau'aki mo, ha 'ofisa kehe 'a e Komisiona na'a ne pule'i 'a e me'a na'e hoko 'i he taimi ko ia.
- (3) 'Oku 'ikai ngaue'aki ki he Komisiona 'a e Lao ki he Kau Ngaue Fakapule'anga.

5 Fokotu'u

- (1) Kuo pau ke fokotu'u 'e he 'Ene 'Afio 'i he Fakataha Tokoni 'a e Komisiona ki he Fakafepaki'i 'o e Ta'efaitotonu.
- (2) Kuo pau ke ngaue'aki ki he Komisiona 'a e Lao ki he Ngaue 'a e Fakamaau'anga 2006², pea ki he ngaahi taumu'a 'o e Lao ko ia, kuo pau ke lau 'a e Komisiona ko ha 'ofisa 'o e fakamaau'anga 'a e Komisiona.
- (3) Kimu'a pea ne fakahoko 'a e ngaahi fatongia hono lakanga kuo pau ke fakahoko 'e he Komisiona 'a e fuakava ko 'eni 'i he 'ao 'o e Kapineti —
 “Oku ou fuakava 'i he 'ao 'o e 'Otua te u mateaki'i 'a 'Ene 'Afio Tupou VI, teu fakahoko totonu mo ta'efilifilimanako 'a hoku ngaahi fatongia ko e Komisiona ki he Ta'ofi 'o e Ta'efaitotonu, 'o fakatatau mo e Konisitotone mo e ngaahi Lao 'o e Pule'anga 'o Tonga pea 'e 'ikai, tukukehe 'o ka fakatatau ki he lao, tuku atu ha fakamatala te u ma'u 'i hono fakahoko hoku ngaahi fatongia.”
- (4) Kapau 'oku 'ikai ko ha tangata'i fonua Tonga 'a e Komisiona kuo pau ke ne fakahoko 'a e fuakava ko 'eni 'o fetongi'aki 'a e fuakava 'i 'olunga —
 “Oku ou fuakava 'i he 'ao 'o e 'Otua te u fakahoko totonu mo ta'efilifilimanako hoku ngaahi fatongia ko e Komisiona ki he Fakafepaki'i 'o e Ta'efaitotonu, 'o fakatatau mo e Konisitotone mo e ngaahi Lao 'o e Pule'anga 'o Tonga pea 'e 'ikai, tukukehe 'o ka fakatatau ki he lao, tuku atu ha fakamatala te u ma'u 'i hono fakahoko hoku ngaahi fatongia.”

- (5) 'Oku ma'u pea 'oku ngofua ke fakahoko 'e he Komisiona 'a e ngaahi ngaue kuo foaki pe kuo hilifaki kiate ia 'i he Lao ni pe 'e ha toe Lao kehe.

6 Anga ta'efaitotonu

- (1) Fakatatau ki he kupu 7(2), ko e anga ta'efaitotonu —
- (a) ko ha angafai 'a ha 'ofisa fakapule'anga 'a ia 'oku 'i ai pe 'oku kau ai 'a hono kakaa'i 'a e falala 'a e kakai;
- (b) ko ha angafai 'a ha taha (kau ai ha 'ofisa ngaue fakapule'anga, pe ko e fika (ii) pe (iii) 'i lalo, ko ha 'ofisa ngaue fakapule'anga malolo 'a ia 'oku ne —
- (i) uesia kovi, pe 'e lava ke ne uesia kovi, fakahangatonu pe ta'efakahangatonu, 'a hono fakahoko kākā pe filifilimanako 'a e ngaahi fatongia fakaalakanga ko ia 'e ha 'ofisa fakapule'anga, 'e ha kulupu pe ha sino ha kau ngaue fakapule'anga pe 'e ha ma'umafai fakapule'anga;
- (ii) 'oku kau ai 'a hono kakaa'i 'a e falala 'a e kakai; pe
- (iii) 'oku kau ai 'a e ngaue hala'aki 'a e ngaahi fakamatala pe ha naunau 'oku ne ma'u lolotonga 'ene ngaue 'i he lakanga ko ia, 'o tatau ai pe ma'a 'ene lelei 'a'ana pe ma'ae lelei 'a ha taha kehe; pe
- (iv) kau ai 'a e ngaahi me'a 'oku ha 'i he Tepile 2.
- (2) 'E ala lau ko ha anga ta'efaitotonu ha fa'ahinga anga 'i he kupu ni neongo na'e hoko ia kimu'a 'i he kamata ngaue'aki 'a e Lao ni, pea neongo ai pe kapau ke fakapapau'i 'oku 'ikai ke kei hoko ko ha 'ofisa fakapule'anga 'a e taha pe ko e ni'ihni na'a nau kau ki ai.
- (3) 'E ala lau ko ha anga ta'efaitotonu 'i he kupu ni ha anga na'e fakahoko 'e ha pe fekau'aki mo ha taha na'e 'ikai pe 'oku 'ikai ko ha 'ofisa fakapule'anga fekau'aki mo e fakahoko 'a 'ene ngaahi ngaue fakaalakanga hili 'ene hoko ki he lakanga 'ofisa fakapule'anga.
- (4) 'E ala lau ko ha anga ta'efaitotonu ha anga 'i he kupu ni neongo kapau 'oku hoko 'i tu'a mei he Pule'anga ni.

7 Fakangatangata ki he natula 'o e anga ta'efaitotonu

- (1) Ki he ngaahi taumu'a 'o e kupu ni —
- "tu'utu'uni faka'ulungaanga ke ngaue'aki"** 'oku 'uhinga, fekau'aki mo —
- (a) ha Minisita 'o e Kalauni, ko ha tu'utu'uni faka'ulungaanga fakaminisita kuo tu'utu'uni 'e he ngaahi tu'utu'uni pe ngaue'aki ki he ngaahi taumu'a 'o e kupu ni; pe

(b) ha memipa 'o e Fale Alea, ko ha tu'utu'uni faka'ulungaanga kuo ngaue'aki ki he ngaahi taumu'a 'o e kupu ni 'aki ha loto ki ai 'a e Fale Alea;

“hia” 'oku 'uhinga ki ha hia 'i ha lao 'o e Pule'anga ni;

“hia tautea fakangaue'anga” 'oku kau heni ha anga ta'etaau, ta'e faitotonu, ta'etokanga, maumau'i 'o ha tautea faka'ulungaanga fakangaue'anga pe ha me'a kehe 'oku hoko pe ala ke hoko ko ha makatu'unga 'o ha ngaahi tu'utu'uni fakatautea 'i ha lao.

- (2) Neongo 'a e kupu 6, 'oku 'ikai ko ha anga ta'efaitotonu ha angafai kae 'oua ke kau ai pe 'e kaunga ki ai ha —
- (a) hia;
- (b) hia tautea fakangaue'anga;
- (c) ngaahi 'uhinga fakapotopoto ki hano tuli, 'ikai toe fakangaue'i pe ko hano fakangata 'a e ngaue ha 'ofisa fakapule'anga; pe
- (d) maumau'i lahi ha tu'utu'uni faka'ulungaanga, kapau ko ha Minisita 'o e Kalauni pe ha Memipa 'o e Fale Alea 'oku ne fakahoko 'a e anga ko ia.
- (3) 'Oku 'ikai ko ha taukapo ia 'a e 'ikai ke toe faka'ilo pe 'e toe hokoatu ha ngaahi fakatonutonu fakalao fekau'aki mo e kupusi'i (1).
- (4) Fakatatau ki he kupu si'i (5), ko ha anga ha Minisita 'o e Kalauni pe ha memipa 'o e Fale Alea 'oku 'i loto 'i he 'uhinga 'o e anga ta'efaitotonu 'i he kupu 6 'oku 'ikai ke ta'efakakau ia 'e he kupu ni kapau ko e anga ko ia te ne ala ue'i ha taha fakapotopoto ke ne tui 'e tupu mei ai ha maumau lahi ki he ala falala'anga 'o e lakanga ko ia pe ko e Fale Alea.
- (5) 'O 'ikai fakangatangata heni 'a e ngaahi me'a 'oku ne lava 'o fakakau 'i ha lipooti 'o fakatatau ki he kupu 51, 'o fakakau 'i he lipooti 'i he kupu 52, 'oku 'ikai fakamafai'i 'a e Komisiona ke ne fakakau ha tu'utu'uni pe ko ha fakakaukau na'e kau ha taha kuo tuhu'i pau 'i ha anga ta'efaitotonu, koe'uhi ko ha'ane kaunga ki ha fa'ahinga anga 'oku lau ki ai 'i he kupusi'i (4), 'e kau 'i ha fa'ahinga anga ta'efaitotonu, tukukehe kapau 'oku fiemalie 'a e Komisiona ko e anga ko ia 'oku maumau ai ha lao (tukukehe 'a e Lao ni) pea kuo fakamahino'i 'e he Komisoni 'a e lao ko ia 'i he lipooti.
- (6) Kapau 'oku fakakaukau 'a e Komisiona 'oku fiema'u ke fakakaukau'i 'e he 'Ateni Seniale ha ola 'o ha fakatotolo fekau'aki mo ha faka'ilo hia ke fakahoko ki ai, kuo pau ke ne 'oatu 'a e lipooti 'o e fakatotolo ki he 'Ateni Seniale fakataha mo e ngaahi tohi mo e fakamo'oni pou pou kotoa pe.
- (7) 'E ngofua ke kole 'e he 'Ateni Seniale mei he Komisiona ha fakamatala fekau'aki mo ha me'a 'oku ne faka'ilo pe taumu'a ke ne faka'ilo hili hono 'oatu 'o e me'a ko ia mei he Komisiona.

8 Ngaahi launga

- (1) 'E ngofua ke launga ha taha ki he Komisiona fekau'aki mo ha me'a 'oku fekau'aki pe ala fekau'aki mo ha anga ta'efaitotonu.
- (2) 'E ngofua ke —
 - (a) fakatotolo'i 'e he Komisiona ha launga; pe
 - (b) ke 'oua 'e toe hokoatu ha fakatotolo 'o ha launga.
- (3) Kuo pau ki he pule 'o e pilisone, kapau 'oku fakaha 'e ha popula kiate ia 'oku faka'amu 'a e popula ke ne fai ha launga 'i he kupu ni fekau'aki mo ha 'ofisa pilisone pea ke ne —
 - (a) fakahoko 'a e ngaahi sitepu kotoa pe 'oku fiema'u ke fakafaingofua'i hono fakahoko 'o e launga ko ia; pea
 - (b) 'ave 'i he vave taha ki he Komisiona, kei tapuni'i, ha fa'ahinga tohi kuo fakatu'asila ki he Komisiona.

9 Fatongia ke fakaha ki he Komisiona

- (1) 'Oku 'i ai 'a e fatongia ha 'ofisa ke ne lipooti ki he Komisiona ha fa'ahinga me'a 'oku mahamahalo 'a e 'ofisa 'i ha ngaahi makatu'unga fakapotopoto 'oku kaunga pe 'e ala kaunga ki ha anga ta'efaitotonu neongo ha fatongia ke tauhi fakapulipuli pe ha fakangatangata kehe 'i hono fakaha.
- (2) 'E ngofua ke tuku atu 'e he Komisiona ha ngaahi fakahinohino fekau'aki mo e ngaahi me'a 'oku fiema'u pe 'oku 'ikai fiema'u ke lipooti.

KONGA 2 - NGAABI FATONGIA 'A E KOMISIONA**VAHE 1 - NGAABI NGAUE FAKALUKUFUA****10 Ngaahi Tefito'i Ngaue**

- (1) Kuo pau ko e ngaahi tefito'i fatongia 'o e Komisiona ko hono fakatotolo'i ha ngaahi me'a 'oku tukuaki'i pe mahamahalo'i ko ha anga ta'efaitotonu 'a ia kuo tuku atu ki ai 'e ha taha pe ha ma'u mafai 'a ia kuo ne 'ilo mei ha launga pe ha founga kehe pea ke ne fakahoko 'a e ngaahi me'a 'oku fiema'u ke fakangata pe ta'ofi 'a e anga ta'efaitotonu ko ia.
- (2) 'Oku 'ikai uesia heni 'a e fakalukufua 'o e kupusi'i (1) kuo pau ko e fatongia 'o e Komisiona —
 - (a) ke sivi'i 'a e ngaahi ngaue mo e ngaahi founga ngaue 'o e ngaahi potungaue 'a e pule'anga, mo e ngaahi sino fakapule'anga kehe koe'uhi ke lava 'o toe vakai'i 'a e ngaahi ngaue mo e ngaahi founga ngaue ko ia 'a ia 'oku pehe 'e he Komisiona 'e ala hoko mei ai ha anga ta'efaitotonu pea ke fale'i 'a e kau 'ulu 'o e ngaahi potungaue mo e ngaahi sino fakapule'anga ko ia fekau'aki mo ia;

- (b) ke fakahinohino, fale'i mo tokoni'i ha taha pe ha ma'u mafai ki ha founga ke fakasi'isi'i pe fakangata ai 'a e anga ta'efaitotonu;
- (c) ke ako'i 'a e kakai ki he ngaahi ola kovi 'o e anga ta'efaitotonu; pea
- (d) ke ma'u mo langa hake 'a e pou pou 'a e kakai 'i hono fakafepaki'i 'a e anga ta'efaitotonu.

11 Fengaue'aki mo e ngaahi va'a kehe

- (1) Kuo pau ki he Komisiona ke fengāue'aki fakataha mo e ngaahi potungaue kuo fakamafai'i ke fakahoko 'a e ngaahi lao 'o kau ai 'a e 'Ateni Seniale, 'Atita Seniale, Komisiona Polisi mo ha ni'ihiki kehe mo ha ngaahi kautaha pehē 'oku fakakaukau 'a e Komisiona 'oku taau.
- (2) Kapau 'e pehe 'e he Komisiona 'oku fakapulipuli ha fakamatala, 'e kau ia ki he ngaahi kupu fekau'aki mo e me'a fakapulipuli 'i he Lao ni.

12 Ngaahi hopo

- (1) Neongo ha ngaahi hopo 'oku lolotonga fakatotolo'i pe 'oku 'i ha fakamaau'anga, fakamaau'anga faka'eke'eke pe ha sino kehe, 'e ngofua ki he Komisiona ke —
 - (a) kamata'i, hoko atu, fakangata pe fakakakato ha fakatotolo;
 - (b) 'oatu ha ngaahi lipooti fekau'aki mo ha fakatotolo;
 - (c) fakahoko ha ngaahi ngaue mo ha ngaahi me'a 'oku fiema'u pe 'oku mahu'inga ki hono fakahoko 'o e ngaahi taumu'a ko ia.
- (2) Kapau ko e hopo ko ha hopo'i ha hia matea pea 'oku fakahoko 'e he pe ma'ae Kalauni, kuo pau ki he Komisiona ke ne —
 - (a) fakapapau'i 'oku 'ikai maumau'i 'a e totonu 'a e taha faka'iloa ke fakahoko ia 'i he founga fakamaau totonu —
 - (b) fakapapau'i, ki he lahi taha 'e ala lava, 'oku fakahoko 'a e fakatotolo ke 'ilo pe ki ai 'a e ni'ihiki 'oku kaunga tonu ki ai lolotonga 'a e lele 'a e hopo;
 - (c) 'oatu ha ngaahi tu'utu'uni 'o fakangatangata 'a hono pulusi 'o e fakamo'oni fakahaha; pea
 - (d) ke ne fakatatali hono 'oatu ha lipooti ki he Fale Alea fekau'aki mo e fakatotolo lolotonga 'a e lele 'a e hopo.

13 Ngaahi mafai fekau'aki

'Oku ma'u 'e he Komisiona 'a e mafai ke ne fakahoko 'a e ngaahi me'a kotoa pe 'oku fiema'u ke fakahoko ki he pe fekau'aki mo e, pe 'oku kaunga fakapotopoto ki hono fakahoko 'ene ngaahi ngaue, pea ka 'i ai ha ngaahi mafai pau kuo foaki ki he

Komisiona 'e he Lao ni kuo pau 'e 'ikai ke lau 'oku ne fakangatangata 'e ia 'a e fakalukufua 'o e kupu ni.

VAHE 2 - NGAahi FAKATOTOLO

14 Ngaahi fakatotoLO fakalukufua

- (1) 'E ngofua ki he Komisiona ke –
 - (a) fakahoko 'iate ia pe 'e he Komisiona ha fakatotoLO, 'i ha launga 'e 'oatu kiate ia, 'i ha lipooti 'e fakahoko kiate ia pe ha ngaue kuo tuku atu kiate ia neongo 'oku te'eki ai ke fai ha hu'u'uhu' u ki ha 'ofisa fakapule'anga pe ha taha pau;
 - (b) 'i he'ene fakakaukau'i pe 'e fakahoko, hoko atu pe fakangata ha fakatotoLO, ke kau 'i he'ene fakakaukau'i ha ngaahi me'a 'oku ne pehee 'oku taau, kau ai ('i he fakakaukau 'a e Komisiona) —
 - (i) 'oku 'ikai ke mahu'inga 'a e tefito'i me'a 'oku fakatotoLO'i;
 - (ii) ko e anga 'oku launga'i kuo fu'u fuoloa 'ene hoko ke makatu'unga ai 'a hono fakatotoLO'i; pe
 - (iii) kapau na'e kamata 'a e fakatotoLO mei ha launga, pe 'oku mahu'inga pe 'ikai 'a e launga pe 'oku fakatupu moveuveu pe na'e 'ikai fai ia 'i he loto ma'a.
- (2) Kuo pau ke fakaha 'e he Komisiona ki he taha launga pe 'ofisa na'a ne fakahoko 'a e lipooti 'a 'ene tu'utu'uni mo 'ene ngaahi 'uhinga ki ai.

15 Ngaahi fakatotoLO kamata

'E lava ke fakahoko ha fakatotoLO kamakamata, 'i he taumu'a ke tokoni'i 'a e Komisiona —

- (a) ke 'ilo'i pe ke fakapapau'i ha fa'ahinga angafai 'e ala fakahoko ki ai ha fakatotoLO kakato 'i he Lao ni; pe
- (b) ke fakapapau'i pe 'oku totonu ke kau ha fa'ahinga angafai 'i hono fakatotoLO'i kakato 'i he Lao ni.

16 Mafai ke 'omai ha fakamatala

- (1) 'E ngofua ki he Komisiona, 'i ha fanongonongo tohi kuo tufa ki ha ma'umafai fakapule'anga pe ha 'ofisa fakapule'anga, kene fiema'u 'a e ma'umafai pe 'ofisa ko ia ke ne 'omai ha fakamatala.
- (2) Ko ha fanongonongo 'i he kupu ni kuo pau ke —
 - (a) fakamahino'i pe fakamatala'i ai 'a e fakamatala 'oku fiema'u;
 - (b) kuo pau ke tuhu'i pau ai 'a e taimi mo e 'aho ke talangofua ki ai;

- (c) pea kuo pau ke tuhu'i pau ai 'a e taha 'oku 'oatu ia ki ai; pea
- (d) kuo pau ke tu'utu'uni 'i he fanongonongo ke talangofua ki he fiema'u ko ia 'e ha taha kehe 'oku ne le'ole'o 'i he ma'umafai fakapule'anga pe 'ofisa fakapule'anga ko ia pea 'e ngofua, kene fakamahino'i 'a e taha pe ko e kalasi kakai ke nau talangofua pehe.

17 Mafai ke fekau ke ha'u mo ma'u ha ngaahi tohi

'E ngofua ki he Komisiona, 'i he fanongonongo tohi 'e 'oatu ki ha taha ('o tatau pe ko ha ma'umafai fakapule'anga pe ha 'ofisa fakapule'anga), 'o fiema'u ki he taha ko ia —

- (a) ke ha'u, 'i ha taimi pea ki he feitu'u 'e tuhu'i pau 'i he fanongonongo, ki ha taha (pe ko e Komisiona pe ko ha 'ofisa 'o e Komisiona) 'a ia 'e tuhu'i pau 'i he fanongonongo; pea
- (b) ke ne 'oatu 'i he taimi pea 'i he feitu'u ko ia ki he taha kuo tuhu'i pau ha tohi pe ha me'a kehe 'oku tuhu'i pau 'i he fanongonongo.

18 Mafai ke hu ki he ngaahi fale fakapule'anga

- (1) 'E ngofua ki he Komisiona pe ha 'ofisa kuo fakamafai'i 'e he Komisiona 'i he tohi, 'i hano fakahoko ha fakatotolo 'i he Lao ni ke ne —
 - (a) hu mo sivi ha fale 'oku nofo ai pe 'oku ngaue'aki 'e ha ma'umafai fakapule'anga pe ha 'ofisa fakapule'anga 'i hono lakanga ko ia,
 - (b) sivi ha tohi pe ha me'a kehe 'i loto pe 'i he fale ko ia;
 - (c) hiki ha ngaahi tatau 'o ha tohi 'oku 'i loto pe 'i he fale ko ia; pea
 - (d) 'ave ha komipiuta pe me'angaue 'oku 'i ai ha fakamatala faka'ilekitulonika.
- (2) Kuo pau ke faka'ata 'e he ma'umafai fakapule'anga pe 'ofisa fakapule'anga ki he Komisiona pe ha 'ofisa kuo fakamafai'i 'a e ngaahi naunau 'oku fiema'u ke fakahoko'aki 'a e ngaahi mafai 'oku foaki 'e he kupu ni.

19 Ngaahi monu'ia fekau'aki mo e ngaahi tohi mo e fakamatala

- (1) Kuo pau ke talangofua ha taha ki ha fiema'u 'a e Lao ni ke 'oatu ha fakamatala (statement), fakamatala, tohi pe ha me'a kehe neongo —
 - (a) ha fa'ahinga lao 'i ha hopo 'i ha fakamaau'anga 'o e lao 'a ia na'a ne mei fakatonuhia'i ha ta'e talangofua ki ha fiema'u tatau 'i he ngaahi 'uhinga ma'ae lelei fakalukufua 'a e kakai;
 - (b) ha monu'ia 'a ha ma'umafai fakapule'anga pe ha 'ofisa fakapule'anga 'i he lakanga ko ia 'a ia na'e mei malava ke 'eke'i 'e he ma'umafai fakapule'anga pe 'ofisa fakapule'anga 'i ha fakamaau'anga 'o e lao; pe

- (c) ha fatongia ke tauhi fakapulipuli pe ha toe fakangatangata kehe ki ha fakaha ha me'a 'a ia 'oku ngaue'aki ki ha ma'umafai fakapule'anga pe ha 'ofisa fakapule'anga.

20 Monu'ia fekau'aki mo e hu ki he ngaahi fale fakapule'anga

'E ngofua ke ngaue'aki 'a e ngaahi mafai ke hū atu, sivi'i pe hiki tatau 'i he Lao ni neongo —

- (a) ha fa'ahinga tu'utu'uni 'a e lao 'a ia, kapau ko ha hopo 'i ha fakamaau'anga 'o e lao, 'a ia na'e mei fakatonuhia'i ai hano sivi 'o e ngaahi fale, 'oatu 'o e tohi pe ha me'a kehe 'i he 'uhinga ma'ae lelei fakalukufua 'a e kakai;
- (b) ha fa'ahinga monu'ia 'a ha ma'u mafai fakapule'anga pe ha 'ofisa fakapule'anga 'i hono lakanga ko ia 'a ia na'e mei 'eke'i 'e he ma'u mafai pe ko e 'ofisa 'i ha fakamaau'anga 'o e lao; pe
- (c) ha fa'ahinga fatongia ke tauhi fakapulipuli pe ha fakangatangata kehe ki hono fakaha 'a ia 'oku ngaue'aki 'e he ma'u mafai pe ko e 'ofisa ko ia.

21 Ngaahi tu'utu'uni ta'ofi

- (1) 'E ngofua ki he Komisiona ke ne kole ha tu'utu'uni ta'ofi 'o ha fa'ahinga angafai 'a ia 'oku kau ki ai ('o tatau pe ko e ma'umafai fakapule'anga pe ha 'ofisa fakapule'anga) ha taha pe 'a ia 'oku ngalingali 'e kau atu ki ai ha taha pehee, kapau ko e fa'ahinga angafai ia 'oku fai hano fakatotolo'i, pe 'oku ne uesia 'a e tefito'i me'a 'oku fakatotolo'i.
- (2) Kuo pau 'e 'ikai fiema'u 'a e Komisiona, ke ne fai ha fakapapau fekau'aki mo e ngaahi 'eke maumau, ke makatu'unga ai hano foaki ha tu'utu'uni ta'ofi.

22 Ngaahi mafai 'e ala ngaue'aki

'E ngofua ke ngaue'aki 'a e ngaahi mafai 'i he Vahe ni 'o fekau'aki mo ha fakatotolo 'o tatau ai pe pe 'oku fakahoko ha sivi'i pau pe ko ha faka'eke'eke fakapule'anga 'i he 'ao 'o e Komisiona ki he ngaahi taumu'a 'o e fakatotolo.

VAHE 3 - NGAHI SIVI PAU MO E FAKA'EKE'EKE

23 Ngaahi sivi'i pau

- (1) 'E ngofua ki he Komisiona, kapau 'oku ne fiemalie 'oku ma'ae lelei fakalukufua 'a e kakai ke fai pehee, ke ne fakahoko ha sivi'i pau 'a ia kuo pau ke fakahoko ia 'e he Komisiona pe ha 'ofisa 'a e Komisiona.³

- (2) 'Oku 'i ai 'a e totonu ha taha 'oku fiema'u ke ne ha'u ki he sivi'i pau ke ne ma'u 'a e fakamatala kimu'a pe 'i he kamata'anga 'o e sivi'i pau, ki he natula 'o e tukuaki'i pe ko e launga 'oku fakatotolo'i.
- (3) 'E fakahoko fakapulipuli (private) ha sivi'i pau, pea fakasi'isi'i 'aupito hono ngaue'aki 'a e founga fakaehopo.
- (4) 'E ngofua ki he Komisiona ke ne fale'i ha taha 'oku fiema'u ke ne ha'u ki ha sivi'i pau 'o fekau'aki mo ha fa'ahinga tu'utu'uni pe ko ha ngaahi fakakaukau kuo ne fakahoko mei he ola 'o e sivi'i pau ko ia.

24 Ngaahi faka'eke'eke fakapule'anga

- (1) 'E ngofua ki he Komisiona, kapau 'oku ne fiemalie 'oku ma'ae lelei fakalukufua 'a e kakai, ke ne fakahoko ha faka'eke'eke fakapule'anga.
- (2) Ko e ngaahi me'a ke vakai'i 'i hono fakakaukau'i 'a e lelei fakalukufua 'a e kakai 'e kau ai eni —
 - (a) 'a e lelei hono fakaha ki he kakai, pea ke nau mea'i, 'a e anga ta'efaitotonu;
 - (b) 'a e mafatukituki 'o e tukuaki'i pe ko e launga 'oku fakatotolo'i;
 - (c) ha kaunga kovi 'e ala hoko ki he onogoongo 'o ha taha;
 - (d) pe 'oku mahu'inga ange ke fakaha ma'ae lelei fakalukufua 'a e kakai kenau 'ilo pe ko e mahu'inga ma'a lelei fakalukufua 'a e kakai ke tauhi 'a e fakapulipuli 'a e mo'ui fakataau taha 'o e ni'ihi 'oku kau ki ai.
- (3) 'E fakahoko 'a e faka'eke'eke fakapule'anga 'e he Komisiona pe ha 'ofisa 'a e Komisiona.
- (4) Kuo pau ki he taha 'oku sea ke ne —
 - (a) fakaha 'a e me'a fakalukufua mo e taumu'a 'o e faka'eke'eke;
 - (b) fakaha ki he taha 'oku fiema'u ke ha'u ki he faka'eke'eke fakapule'anga kimu'a 'i he faka'eke'eke —
 - (i) 'a e fakalukufua mo e taumu'a 'o e faka'eke'eke fakapule'anga; mo e
 - (ii) natula 'o e tukuaki'i pe launga 'oku fakatotolo'i.
- (5) Ka 'ikai ke fakahoko 'a e kupusi'i (4) 'oku 'ikai ke fakata'e'aonga'i pe 'e uesia ai 'a e faka'eke'eke fakapule'anga.
- (6) Neongo 'a e kupusi'i (1), 'e ngofua ke tu'utu'uni 'e he Komisiona ke fakahoko fakapulipuli ha konga 'o e faka'eke'eke kapau 'oku ne pehee 'oku ma'ae lelei fakalukufua 'a e kakai.

25 Tu'utu'uni ke ha'u

'E ngofua ke fai 'e he Komisiona ha ngaahi tu'utu'uni fekau'aki mo e ni'ihi 'e ngofua ke nau ha'u ki ha sivi'i pau pe ki ha konga 'o ha faka'eke'eke fakapule'anga 'oku fakahoko fakapulipuli.

26 Totonu ke ha

'E ngofua ki he Komisiona ke ne fakangofua ha taha ke ha 'i ha faka'eke'eke fakapule'anga kapau 'oku fiemalie 'oku 'i ai 'a e kaunga fakahangatonu 'a e taha ko ia.

27 Fakafongong fakalao

- (1) 'E ngofua ki he Komisiona ke ne tali 'a hono fakafongong 'i 'e ha fakafongong lao 'i he sivi'i pau pe faka'eke'eke fakapule'anga 'o ha —
 - (a) taha 'oku fakamo'oni 'i ha sivi'i pau pe ha faka'eke'eke fakapule'anga; pe
 - (b) taha 'oku 'i ai ha'a ne kaunga fakahangatonu.
- (2) 'E ngofua ke ha 'i he 'ao 'o e Komisiona ha fakafongong fakalao kuo fokotu'u 'e he Komisiona ke tokoni kiate ia.

28 Fakamo'oni fakahaha mo e fongong

- (1) 'Oku 'ikai ke ha 'i 'a e Komisiona 'e he ngaahi tu'utu'uni ki he fongong mo e fakamo'oni fakahaha 'o ha fakamaau'anga.
- (2) Kuo pau ke fakahoko 'e he Komisiona 'a hono ngaahi fatongia 'aki 'a e fongong pau mo fakatekinikale si'isi'i taha pea ngofua ke fakahoko 'a e ngaahi sivi' pau mo e ngaahi faka'eke'eke fakapule'anga 'o fakasi'isi'i 'a e fakamamafa ki ha fongong fakafepaki pea tali ha ngaahi fokotu'u tohi.

29 Fakafehu'i mo e fakafehu'i fakafihi

'E ngofua ki ha fakafongong lao kuo fakamafai'i ke ne ha 'i ha sivi'i pau pe faka'eke'eke fakapule'anga, 'i ha fakangofua 'e he Komisiona, ke ne fakafehu'i pe fakafehu'i fakafihi ha taha fakamo'oni 'i ha fa'ahinga me'a 'oku pehee 'e he Komisiona 'oku fiema'u.⁴

30 Mafai ke ui kau fakamo'oni mo 'ave ha fakamo'oni

- (1) 'E ngofua ke ui 'e he Komisiona ha taha ke ha 'i he 'ao 'o e Komisiona 'i ha sivi'i pau pe ha faka'eke'eke fakapule'anga 'i ha taimi mo e feitu'u 'e fakaha 'i he tohi fekau ke ne 'oatu ha fakamo'oni pea ke ne 'oatu ha ngaahi tohi pe ha ngaahi fakamo'oni fakahaha kehe 'a ia 'oku ha 'i he tohi fekau.

- (2) Ko ha taha fakamo'oni kuo ui ke ha 'i he 'ao 'o e Komisiona kuo pau tukukehe ka 'ikai lava koe'uhi ko 'ene puke —
- (a) ke ne lipooti 'i he 'aho kotoa kae'oua kuo tukuange 'a e fakamo'oni ko ia mei ha'ane toe ha'u 'e he taha 'oku ne sea 'i he sivi'i pau pe faka'eke'eke fakapule'anga; pea
- (b) ke lau 'oku 'ikai ke ne ha'u ki he Komisiona 'o talangofua ki he tohi fekau kapau, ta'e ma'u 'a e ngofua 'a e taha 'oku sea, 'oku 'ikai ke ne ha pe te ne mavahe ta'e ma'u ha ngofua pe tukuange.

31 Puke 'o ha taha fakamo'oni

- (1) 'E ngofua ki he Komisiona, 'i hano fakamo'oni'i 'aki ha fakaha fakalao 'a hono tufa 'o e tohi fekau, 'oatu ha tohi ki hono puke 'o ha taha fakamo'oni kapau —
- (a) 'e 'ikai, ta'e 'i ai ha 'uhinga fakalao, ke ne ha 'o tali 'a e tohi fekau; pe
- (b) kapau 'oku fiemalie 'i ha fakamo'oni, fuakava pe fakapapau ko ha taha 'a ia 'oku matu'aki fiema'u 'ene fakamo'oni pea 'oku fiema'u pea kau tonu 'ene fakamo'oni ki ha fakatotolo 'i he Lao ni —
- (i) 'e 'ikai ha'u ia 'o fakamatala fakamo'oni 'i he 'ao 'o e Komisiona ta'e tomu'a fakamalohi'i ke ha'u; pe
- (ii) 'oku 'amanaki pe 'oku lolotonga teuteu ia ke mavahe mei he Pule'anga ni.
- (2) 'Oku fakamafai'i 'a e Komisiona ke ne fakahoko ha fuakava pe ha fakapapau ki he ngaahi taumu'a 'o e kupu ni.
- (3) 'Oku fakamafai'i ha tohi puke 'i he kupu ni 'a hono puke 'o ha taha fakamo'oni mo 'omai ia he vave taha ki he 'ao 'o e Komisiona pea ke tauhi ki he taumu'a ko ia, kae'oua ke toki tukuange 'i ha tu'utu'uni 'a e Komisiona pe ha fakamaau.
- (4) 'E ngofua ke fakahoko ha tohi puke kuo foaki 'i he kupu ni 'e ha memipa 'o e Polisi.

32 Makatu'unga 'o e tukuange 'o ha taha fakamo'oni

- (1) 'E ngofua ki he Komisiona ke tukuange ha taha fakamo'oni 'i ha fekau 'i he ngaahi tu'unga ko 'eni —
- (a) ke lipooti 'a e taha fakamo'oni ki he Komisiona 'o fakatatau ki he ngaahi fiema'u 'a e tohi fekau; pea
- (b) 'omai ha kau malu'i 'o e taha fakamo'oni, tuku atu ha paasipooti 'a e taha fakamo'oni, ha fiema'u fekau'aki mo e feitu'u ke nofo ai 'a e fakamo'oni mo e toutou lipooti 'a e taha fakamo'oni ki he Komisiona.
- (2) 'E ngofua ki he Komisiona mei he taimi ki he taimi, 'aki ha tu'utu'uni ke ne liliu, fakata'e'aonga'i pe fakalahi 'a e ngaahi tu'unga ko ia.

33 Vakai'i 'e he Fakamaau'anga Lahi

'E ngofua 'i ha ngaahi tu'unga ki ha taha fakamo'oni kuo te'eki ke tukuange 'e he Komisiona ke ne kole ki he Fakamaau'anga Lahi ke toe vakai'i 'a e tu'utu'uni pe ko e ngaahi tu'unga ko ia.

34 Monu'ia 'o e kau fakamo'oni

(1) Kuo pau ki ha taha fakamo'oni kuo fekau ke ha'u pe ha 'i he 'ao 'o e Komisiona 'i ha sivi'i pau pe ha faka'eke'eke fakapule'anga ke ne —

(a) tali ha fehu'i 'oku kaunga ki he fakatotolo 'e fai ki ai 'e he Komisiona pe ha taha kehe 'oku sea; pe

(b) 'oatu ha tohi pe ha me'a 'oku tauhi mo pule'i 'e he taha fakamo'oni 'a ia 'oku fiema'u 'e he tohi fekau pe ko e taha 'oku sea ke 'oatu;

neongo ko e tali pe tohi 'oku 'oatu 'e ala fihia pe malava ke fihia ai 'a e taha fakamo'oni pe 'e malu'i ia 'i he ngaahi tu'unga 'o e monu'ia, fakapulipuli pe ha fakangatanga 'i hono fakaha.

(2) Ko ha fakamo'oni fakahaha mei ha taha fakamo'oni 'i ha sivi'i pau pe ha faka'eke'eke fakapule'anga 'i he 'ao 'o e Komisiona 'oku 'ikai ke ala ngaue'aki 'aki ia ko ha fakamo'oni fakafepaki ki he taha ko ia 'i ha hopo sivile pe hia pe 'i ha ngaahi fakatonutonu fakatautea.

35 Ha'u ha popula ki he 'ao 'o e Komisiona

Kapau 'oku fiema'u 'e he Komisiona ke ha'u ha popula ki ha sivi'i pau pe ha faka'eke'eke fakapule'anga 'i he 'ao 'o ha Komisiona, 'e ngofua ki he Komisiona, 'i he tu'utu'uni tohi ke 'oatu ki he pule pilisone 'oku ne tauhi 'a e popula ko ia, ke ne fekau 'a e pule pilisone ke ne 'omai 'a e popula, pe ke 'omai 'a e popula, 'i he taimi mo e feitu'u 'oku ha 'i he tu'utu'uni.

VAHE 4 – NGAHI TOHI KUMI**36 Foaki 'o e tohi kumi**

'E ngofua ki he Komisiona, 'i ha kole ke ne foaki ha tohi kumi kapau 'oku fakakaukau 'a e Komisiona 'oku 'i ai ha ngaahi 'uhinga fakapotopoto ke fai pehe.

37 Mafai 'oku foaki 'e he tohi fakamafai

(1) 'Oku fakamafai 'i 'e ha tohi kumi ha memipa 'o e Polisi, taha fakatotolo 'a e Komisiona pe ha taha kehe 'oku fakahingoa 'i he tohi kumi —

(a) ke ne hu ki ha fale;

- (b) kumi ha fale ki ha ngaahi tohi pe ha ngaahi me'a kehe 'oku fekau'aki mo ha me'a 'oku lolotonga fakatotolo'i 'i he Lao ni ; pea
 - (c) ke ne puke ha ngaahi tohi pe ha ngaahi me'a kehe 'oku ma'u 'i loto pe 'i he fale pea 'ave ia ki he Komisiona.
- (2) Kuo pau 'e 'ikai ke fa ha fefine tukukehe kapau ko ha fefine pe 'e taha.
 - (3) Kuo pau ke 'oatu 'e he taha 'oku ne fakahoko 'a e tohi kumi, 'a e tohi kumi ke sivi 'e ha taha 'oku nofo 'i he fale kapau 'e kole 'e he taha 'oku ne nofo 'i he fale ke ne sivi'i ia.
 - (4) 'E ngofua ke ngaue'aki 'e ha taha kuo fakamafai'i 'i he tohi kumi ke —
 - (a) ngaue'aki 'a e fakamalohi 'oku fakapotopoto 'i he taumu'a ke hu ki he fale ko ia;
 - (b) kapau 'oku fakapotopoto, ke ne hae fakaava ha 'ai'anga me'a 'i loto pe 'i he fale 'i he ngaahi taumu'a ke kumi.

38 Kau tokoni ki he tohi kumi

- (1) 'I he kupu ni —

“**i he 'aho**” 'oku 'uhinga ki he vaha'a taimi 'o e 6am ki he 8pm 'i ha 'aho.

“**i he po'uli**” 'oku 'uhinga ki he vaha'a taimi 'i he vaha'a 'o e 8pm 'o ha fa'ahinga 'aho mo e 6am 'o e 'aho hoko mai.
- (2) 'E ngofua ke ngaue'aki 'e ha taha ha tohi kumi —
 - (a) 'i hano tokoni'i 'e ha kau tokoni 'e pehee 'e he taha 'oku fiema'u, neongo 'oku 'ikai ke fakamahino'i 'i he tohi kumi; pea
 - (b) 'i he 'aho, ka kuo pau 'e 'ikai ke fakahoko ia 'i he po'uli tukukehe kapau 'e fakangofua 'e he tohi kumi.

39 'Osi 'a e taimi 'o e tohi kumi

- 'Oku ngata 'a e taimi 'aonga 'o e tohi kumi —
- (a) 'i he mahina 'e taha hili hono foaki;
 - (b) kapau 'oku fakafoki ia 'e he taha na'a ne foaki ia; pea
 - (c) 'i he taimi kuo 'osi hono fakahoko;
- pe ko fe pe 'e 'uluaki hoko.

40 Puke 'i he tohi kumi – ngaahi tu'utu'uni makehe

- (1) 'E ngofua ki ha taha 'i ha'a ne fakahoko ha tohi kumi pe te ne ma'u ha tohi pe ha me'a kehe 'oku fakakaukau 'a e taha ko ia 'i he ngaahi tu'unga fakapotopoto ko ha fakamo'oni ia 'e ala ngaue'aki ki ha faka'ilo 'o ha taha 'i ha hiamatea 'o fakatatau ki he lao 'o e Pule'anga ni pea 'oku mahu'inga ke

puke ha tohi pe ha me'a kehe koe'uhi ke 'oua ke lava ke fufuu'i, mole, fakakehe'i pe faka'auha, pe ngaue'aki ki ha fakahoko ha hia pehee, 'e ngofua ke puke 'e he taha ko ia 'a e tohi pe me'a kehe ko ia pea, kapau 'e puke ia, kuo pau ke lau, ki he ngaahi taumu'a 'o e Lao ni, kuo puke ia 'o fakatatau ki he tohi puke.

- (2) 'E ngofua ke tauhi 'e he Komisiona 'a e tohi pe me'a kehe kapau, pea ki he fuoloa, 'oku fakapotopoto ki he ngaahi taumu'a 'o ha fakatotolo pea kapau ko hono tauhi 'o e tohi pe me'a kehe 'oku 'ikai, pe ngata 'a hono, fakapotopoto ki he ngaahi taumu'a ko ia, kuo pau ke ne 'ave ia ki he —
 - (a) taha 'oku totonu ke ne ma'u ; pe
 - (b) 'Ateni Seniale, pea 'oatu fakataha mo ia ha fokotu'u fekau'aki mo e ngaue 'oku totonu ke fakahoko ki he tohi pe me'a kehe ko ia.

VAHE 5 – TUKU ATU (DISPOSAL) 'O E KOLOA

41 Me'a ke fakahoko ki he koloa 'i he kole ki he fakamaau'anga

- (1) 'E ngofua ke kole 'a e Komisiona ki he Fakamaau'anga Lahi ki he tu'utu'uni 'i he Vahe ni 'o fekau'aki mo ha koloa 'oku kau ki ai 'a e Vahe ni kapau 'oku ha ki he Komisiona 'oku 'ikai ha totonu fakalao 'a ha taha ki he koloa ko ia.
- (2) 'I he'ene fakaukau'i ha kole 'e ngofua ki he fakamaau'anga ke ne —
 - (a) tu'utu'uni ke mole 'a e koloa ko ia ki he Kalauni;
 - (b) fakahoko ha ngaahi tu'utu'uni fakapotopoto 'oku fekau'aki pe fakalahi; pe
 - (c) fakahoko ha ngaahi tu'utu'uni kehe 'oku taau fekau'aki mo ia.
- (3) Ko e koloa kuo tu'utu'uni 'e he Fakamaau'anga ke mole ki he Kalauni —
 - (a) kapau ko e pa'anga, 'e totongi ia ki he pa'anga hu mai fakalukufua;
 - (b) kapau ko ha me'a kehe, 'e ngofua ke fakatau atu 'e he pe ma'a e Komisiona 'i ha fakatautuki fakapule'anga pea ko e pa'anga mei he fakatau atu ko ia, e totongi ia ki he pa'anga hu mai fakalukufua; pe
 - (c) kapau ko e koloa 'oku 'ikai ko ha pa'anga pea 'oku 'ikai ke fe'unga ke fakatau atu, pe 'oku 'ikai lava ke fakatau atu ia 'i ha fakatau tuki fakapule'anga, 'e tuku atu ia 'i ha founa 'e tu'utu'uni 'e he Komisiona.
- (4) 'E ngofua ki ha taha 'oku totonu fakalao ki ha koloa kuo tuku atu 'o fakatatau mo e Vahe ni ke ne fakafoki mai mei he Tauhi Pa'anga Pule 'a e pa'anga pe ko e pa'anga na'e ma'u mei hono fakatau atu 'e he Tauhi Pa'anga Pule.

VAHE 6 – MALU'I 'O E KAU FAKAMO'ONI

42 Malu'i 'o e kau fakamo'oni mo e kau tokoni ki he Komisiona

- (1) Kapau 'oku ha ki he Komisiona, koe'uhi ko ha taha 'oku tokoni ki he Komisiona, 'e ala uesia 'a e malu 'a e taha ko ia pe ha taha kehe pe 'e ala fakailifia'i pe ngaahi kovi'i 'a e taha ko ia pe ha taha kehe, 'e ngofua ki he Komisiona ke ne fakahoko ha ngaahi fokotu'utu'u 'oku taau —
 - (a) ke malu'i 'a e taha pehe ko ia; pe
 - (b) ke malu'i ha taha pehee mei hano fakailifia'i pe ngaahi kovi'i.
- (2) Ko ha ngaahi fokotu'utu'u pehee 'e ngofua ke kau ai 'a e fekau'i 'e he Komisiona 'a e Komanita Polisi pe ha ma'umafai fakapule'anga pe ha 'ofisa fakapule'anga —
 - (a) ke ne 'oatu ha malu'i 'oku lau ki ai 'i he kupusi'i (1); pe
 - (b) ke ne 'oatu ha kakai pe ha ngaahi naunau pe fakatou'osi ke tokoni ki hono fakahoko 'o e malu'i ko ia.
- (3) 'Oku 'i ai 'a e fatongia 'o e Komanita Polisi, pe ha ma'umafai fakapule'anga pe ha 'ofisa fakapule'anga pehe, ke talangofua ki ha fekau pehe.
- (4) Ko ha taha 'oku ne maumau'i ha tu'utu'uni 'i he kupu ni 'o 'ikai ha 'uhinga fakapotopoto 'oku ne fakahoko ha hia pea 'e ala ngaue popula 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 3 pe ko e tautea pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$10,000 pe fakatou'osi.

43 Fakafoki 'a e fakamole 'a e kau fakamo'oni

Kuo pau ke totongi ha taha fakamo'oni 'oku ha 'i he 'ao 'o e Komisiona, fekau'aki mo e ngaahi fakamole 'a e ha'u 'a e fakamo'oni, 'o fakatatau ki he lahi 'o e totongi 'o e kau fakamo'oni 'i he Fakamaau'anga Lahi.

KONGA 3 – 'OATU 'O HA NGAARI ME'A KI HE KOMISIONA**44 'Oatu 'o ha me'a**

- (1) 'E ngofua ki he Komisiona —
 - (a) 'i ha tu'unga 'o hano fakatotolo'i 'o ha me'a, ke ne 'oatu 'a e me'a ke fakatotolo'i pe ha me'a kehe ke fakahoko 'e ha taha pe ha sino 'oku pehee 'e he Komisiona 'oku fe'unga 'i he ngaahi me'a 'oku hoko hili ha fealea'aki mo e taha pe sino ko ia;
 - (b) 'i ha'ane 'oatu ha me'a, ke ne fokotu'u atu 'a e ngaue 'oku totonu ke fakahoko 'e he ma'umafai fekau'aki mo ia mo e taimi 'oku totonu ke fakahoko ai; pea

- (c) 'oatu ha fakamatala 'a ia kuo ma'u 'e he Komisiona lolotonga 'a e fakatoto'lo'i 'o ha anga fekau'aki mo e me'a ko ia.
- (2) Ko e 'oatu 'e he Komisiona ha fakamatala ki ha taha pe ha sino 'i he kupu ni kuo pau ke 'i he mahino 'oku fakapulipuli 'a e fakamatala ko ia, pea 'e ngaue'aki 'a e ngaahi kupu fekau'aki mo e fakapulipuli 'i he Lao ni ki he taha pe sino ko ia.

45 Lipooti ki he Komisiona

'E ngofua ki he Komisiona, 'i he'ene 'oatu ha me'a 'i he Lao ni, ke ne fiema'u ke fakahu atu 'e he ma'umafai fekau'aki mo ia pea tu'utu'uni ki he natula 'o e lipooti mo e taimi ke fakahu ai.

46 Fatongia 'o e ma'umafai fekau'aki mo ia

Kuo pau ke fai pau ha ma'u mafai fekau'aki mo ha fiema'u pe fekau 'a e Komisiona 'i he Lao ni.

47 Ngaahi lipooti 'a e Komisiona

- (1) Kapau 'oku 'ikai fiemalie 'a e Komisiona kuo fakahoko totonu mo lelei 'e ha ma'u mafai fekau'aki ha ngaue fekau'aki mo ha me'a na'e 'oatu ki ai 'i he Lao ni, kuo pau ki he Komisiona ke ne fakaha ki he ma'u mafai fekau'aki 'a e ngaahi makatu'unga 'o e ta'efiemalie 'a e Komisiona pea kuo pau ke 'oange ki he ma'u mafai fekau'aki ha faingamalie ke 'omi ha'a ne tali 'i ha taimi pau.
- (2) 'E ngofua ke 'oatu 'e he Komisiona ha lipooti ki he Minisita 'o e ma'u mafai fekau'aki kapau 'oku 'ikai ke fiemalie ki he lipooti mo e ngaahi makatu'unga 'o e ta'efiemalie.
- (3) Kapau 'oku kei 'i he vakai 'a e Komisiona 'oku totonu ke tali 'a e fokotu'u, 'e ngofua ki he Komisiona ke ne fakahoko ha lipooti ki he Palemia hili hono vakai'i e ngaahi lau 'a e Minisita 'oku kei ta'efiemalie pe ki he ngaue kuo fakahoko.

48 Tamate'i 'a e fokotu'u

'E ngofua ki he Komisiona 'i he kongani ke —

- (a) tamate'i ha ngaue kuo 'oatu; pe
- (b) ke tamate'i pe lilii ha fokotu'u, fiema'u pe fekau 'a e Komisiona.

49 Me'a kuo 'oatu 'e he Fale Alea

- (1) 'E ngofua ki he Fale Alea, 'i ha tu'utu'uni, ke ne —

- (a) 'oatu ki he Komisiona ha me'a 'i he'ene vakai ko ha anga ta'efaitotonu; pea
- (b) liliu pe tamate'i ha me'a kuo 'oatu 'i he kupu ni.
- (2) 'E ngofua ki he Komisiona ke ne fakatotolo'i ha me'a kuo 'oatu ki ai.
- (3) Kapau 'e pehe 'e he Komisiona ke 'oua 'e fakatotolo'i ha me'a pehe, kuo pau ke ne lipooti ki he Fale Alea 'a e ngaahi 'uhinga 'o 'ene tu'utu'uni.

50 Ngaahi lipooti ki he ngaahi me'a kuo 'oatu

- (1) Kapau 'e fakatotolo'i 'e he Komisiona ha me'a kuo 'oatu ki ai 'i he kupu 49, kuo pau ke ne teuteu'i ha lipooti 'o e fakatotolo fekau'aki mo e me'a na'e 'oatu ki ai 'e he Fale Alea pea kuo pau ke 'oatu 'a e lipooti ko ia ki he Sea.
- (2) Ko ha lipooti kuo fa'u 'i he kupu ni kuo pau ke 'oatu 'i he vave taha 'e ala lava hili 'a e aofangatuku 'e he Komisiona 'ene kaunga ki he me'a ko ia ka 'e ngofua ke fakatatali 'e he Komisiona hono 'oatu 'a e lipooti ko ia kapau 'oku ne fiemalie 'oku fiema'u ke fai pehee koe'uhi ko e lelei fakalukufua 'a e kakai.

51 Me'a ke hā he lipooti ki he Fale Alea

- (1) Kuo pau ke fakakau 'e he Komisiona 'i he 'ene lipooti 'a 'ene ngaahi tu'utu'uni, ngaahi fakakaukau mo e ngaahi fokotu'u mo e ngaahi 'uhinga.
- (2) Kuo pau ke kau 'i he lipooti, fekau'aki mo e taha taki taha kotoa pe 'oku "uesia", ha fakamatala pe 'oku fakakaukau 'a e Komisiona 'o fakatatau ki he ngaahi me'a kotoa pe 'oku hoko pe 'oku totonu ke fai hano fakakaukau 'i 'a e ngaahi me'a ko 'eni —
 - (a) ma'u ha fale'i mei he 'Ateni Seniale 'o fekau'aki mo e faka'ilo 'o e taha ko ia ki ha fa'ahinga hia pau;
 - (b) ko e faka'ilo ha taha ki ha hia fakangaue'anga;
 - (c) ko e faka'ilo ha taha koe'uhi ko e 'ofisa fakapule'anga 'a e taha ko ia, 'i he 'uhinga ke tuli, fakamalolo'i mei he ngaue pe ko e fakangata 'a e ngaue 'a e 'ofisa fakapule'anga ko ia.
- (3) Ko ha "taha 'oku uesia" ko e taha ia 'oku fakamatala'i pehe'i 'i ha me'a kuo 'oatu mei he Fale Alea pe 'a ia, 'i he fakakaukau 'a e Komisiona, 'oku fai ki ai ha ngaahi tukuaki'i lahi 'i he lolotonga 'a e fakatotolo pe fekau'aki mo e fakatotolo.

52 'Oua 'e fakakau 'i he lipooti

- (1) Kuo pau ke 'oua na'a fakakau 'e he Komisiona 'i ha lipooti ha fakamatala fekau'aki mo ha —

- (a) tu'utu'uni pe 'oku 'i ai ha fakakaukau kuo halaia ha taha kuo tuhu'i pau pe kuo ne fakahoko, lolotonga fakahoko pe 'oku teuteu ke ne fakahoko ha hia pe ha hia faka'ulungaanga fakangaue; pe
- (b) fokotu'u 'oku 'i ai ha taha pau, pe ha fakakaukau 'oku 'i ai ha taha pau, 'oku totonu ke faka'ilo ki ha hia pe ha hia faka'ulungaanga fakangaue.
- (2) Ko ha tu'utu'uni pe fakakaukau ko ha taha kuo ne kau, lolotonga kau pe teuteu ke ne kau 'i ha anga ta'efaitotonu kuo fakamahino'i 'oku ne fakahoko pe kau ki ai pe malava ke fakahoko pe kau ki ai ha anga ta'efaitotonu 'oku 'ikai ko ha tu'utu'uni ia pe fakakaukau 'o pehe kuo halaia 'a e taha ko ia pe kuo ne 'osi fakahoko ha hia, lolotonga fai ha hia pe teuteu ke ne fai ha hia pe ha hia faka'ulungaanga.

53 Ngaahi Lipooti Makehe

'E ngofua ki he Komisiona, 'i ha taimi pe, ke ne 'oatu ha lipooti makehe ki he Sea 'o e Fale Alea 'i ha me'a fakangaue pe ha me'a fekau'aki mo e ngaahi fatongia 'o e Komisiona.

54 Ngaahi lipooti fakata'u

- (1) Kuo pau ki he Komisiona, 'i loto 'i he vaha'a taimi mahina 'e 3 hili 'a e 'aho 30 'o Sune, ke ne teuteu 'i ha lipooti fekau'aki mo 'ene ngaahi ngaue lolotonga 'a e ta'u 'oku ngata 'i he 'aho 30 'o Sune pea 'oatu 'a e lipooti ki he Palemia ke fakahu ki he Fakataha Tokoni mo e Fale Alea.
- (2) Ko ha lipooti 'a e Komisiona 'i he kupu ni fekau'aki mo ha ta'u kuo pau ke kau ai 'eni —
- (a) ha fakamatala 'o e ngaahi me'a na'e 'oatu ki ai;
- (b) ha fakamatala 'o e ngaahi me'a na'e fakatotolo'i 'o kau ai e ngaahi fakaikiiki ko 'eni —
- (i) 'a e vaha'a taimi mei he taimi na'e fakahu atu ai 'a e launga takitaha mo e taimi na'e tu'utu'uni ai ke fakatotolo'i 'a e launga;
- (ii) 'a e lahi 'o e ngaahi launga kuo kamata hono fakatotolo'i ka kuo te'eki ai ke kakato 'a e ngaue ki ai;
- (iii) 'a e 'avalisi 'o e taimi na'e fakahoko ai 'a e ngaue ki he ngaahi launga mo e taimi totonu na'e fakahoko ai 'a e fakatotolo'i ha me'a;
- (iv) 'a e lahi fakakatoa 'o e ngaahi sivi'i pau mo e ngaahi faka'eke'eke fakapule'anga na'e fakahoko lolotonga 'a e ta'u;
- (v) 'a e lahi 'o e ngaahi 'aho na'e fakamoleki lolotonga 'a e ta'u 'i hono fakahoko 'o e ngaahi faka'eke'eke fakapule'anga;
- (vi) 'a e vaha'a taimi mei he taimi na'e kakato ai 'a e faka'eke'eke fakapule'anga takitaha mo e taimi na'e 'oatu ai ha lipooti 'o e me'a,

- (c) ha ngaahi fokotu'u atu ki ha ngaahi liliu 'i he lao pe ki ha ngaue fakangaue'anga;
- (d) 'a e natula fakalukufua mo e lahi 'o ha fakamatala kuo tuku atu 'i he Lao ni;
- (e) 'a e lahi 'o e ngaahi fakatotolo kuo a'u ki ha ngaahi faka'ilo pe ha hia faka'ulungaanga 'i he ta'u ko ia;
- (f) 'a e lahi 'o e ngaahi tohi kumi koloa na'e foaki;
- (g) ha fakamatala 'o 'ene ngaahi ngaue lolotonga 'a e ta'u ko ia 'o fekau'aki mo hono ngaahi fatongia ako'i mo fale'i.

55 Ngaahi fokotu'u 'a e Komisiona

- (1) 'E ngofua ke 'oatu 'e he Komisiona ki he Sea 'o e Fale Alea ha lipooti 'oku ha ai ha fokotu'u 'a ia 'oku ne fakakaukau 'oku totonu ke ngaue'aki mo e ngaahi 'uhinga 'o 'ene fakakaukau ko ia.
- (2) Kuo pau 'e 'ikai ke 'oatu ha lipooti pehe kae'oua ke 'osi 'a e vaha'a taimi 'aho 'e 21 mei he taimi kuo 'oatu ai ha me'a ki he Minisita pe ha ma'u mafai ke ne fakahoko ha'ane lau pe ha ngaue taau 'i he Lao ni.

56 Ngaahi tu'utu'uni fekau'aki mo e ngaahi lipooti

- (1) Ko ha tatau 'o e lipooti kuo 'oatu ki he Sea 'o e Fale Alea 'i he Konga ni kuo pau ke fakahu ki he Fale Alea 'i loto 'i he 'aho fakataha 'e 5 hili hono ma'u ia 'e he Sea.
- (2) 'E ngofua ke fakakau 'e he Komisoni 'i ha lipooti ha fokotu'u ke fakaha fakapule'anga leva.

KONGA 4 – NGAHI HIA

57 Fakafaingata'a'ia'i

- (1) Kuo pau 'e 'ikai ha taha te ne —
 - (a) fakafaingata'a'ia'i, ta'ofi, fakafepaki'i pe fakamanamana'i fakalotokovi 'a e Komisiona pe ha 'ofisa 'a e Komisiona, ha fakafongia lao pe ha taha kehe kuo fakamafai ke fakahoko e ngaahi fatongia 'i he Lao ni;
 - (b) ta'etali pe fai fakalotokovi 'i ha'ane ta'e talangofua ki ha fiema'u fakalao 'i he Lao ni; pe
 - (c) fai fakalotokovi 'i ha'ane 'oatu ha fakamatala loi ke takihala'i, pe ke feinga ke takihala'i, ha 'ofisa 'a e Komisiona, pe fakamoveuveu'i ha sivi'i pau pe ha faka'eke'eke fakapule'anga 'oku fakahoko 'i he 'ao 'o e Komisiona.

- (2) Ko ha taha 'oku ne maumau'i ha tu'utu'uni 'o e kupu ni kuo pau ke halaia ki ha hia pea 'oku ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki he ngaue popula 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 2 pe ko e tautea pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$5000 pe fakatou'osi.

58 Ngaahi launga

- (1) Kuo pau 'e 'ikai ha taha, 'i he'ene fai ha launga 'i he Lao ni, te ne 'oatu ha fakamatala loi ke, pe takihala'i, pe feinga ke takihala'i, 'a e Komisiona pe ha 'ofisa 'a e Komisiona.
- (2) Ko ha taha 'oku ne maumau'i 'a e kupu ni 'oku ne fakahoko ha hia pea 'e ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki he ngaue popula 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 1 pe ko e tautea pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$2000 pe fakatou'osi.

59 Ngaahi Hia Fekau'aki mo hono Ma'u mai 'o ha fakamatala

- (1) Kuo pau 'e 'ikai ha taha ta'e ha 'uhinga fakapotopoto, te ne talangata'a ki ha fanongonongo 'e tufa ki ai 'i he Lao ni.
- (2) Ka 'i ai ha taha te ne maumau'i 'a e kupu ni 'oku ne fakahoko ha hia pea 'e ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki he ngaue popula 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 1 pe ko e tautea pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$2000 pe fakatou'osi.

60 Hia fakafaingata'a'ia'i 'o ha taha 'oku ne fakahoko ha tohi kumi koloa

- (1) Kuo pau 'e 'ikai ha taha, ta'e ha 'uhinga fakapotopoto, te ne fakafaingata'a'ia'i pe ta'ofi ha taha 'oku ne fakahoko ha tohi kumi koloa.
- (2) Ka 'i ai ha taha te ne maumau'i ha tu'utu'uni 'a e kupu ni kuo pau 'e halaia ia ki ha hia pea kuo pau 'e ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki he ngaue popula 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 1 pe tautea pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$2000 pe fakatou'osi.

61 'Ikai ke ha'u

- (1) Ka 'i ai ha taha kuo fekau'i ke ha'u pe ha 'i he 'ao 'o e Komisiona 'i ha sivi'i pau pe ha faka'eke'eke fakapule'anga kuo pau 'e 'ikai, 'o 'ikai ha 'uhinga fakapotopoto —
- (a) te ne ta'e ha'u ki he 'ao 'o e Komisiona 'o fakatatau ki he tohi fekau;
- (b) te ne ta'e fai ha fuakava pe ha fakapapau;
- (c) te ne ta'e tali ha fehu'i 'oku fekau'aki mo ha fakatotolo 'oku 'eke kiate ia 'e he Komisiona pe ha taha kehe 'oku ne sea 'i ha sivi'i pau pe ha faka'eke'eke fakapule'anga; pe

- (d) te ne ta'e 'oatu ha tohi pe ha me'a kehe 'oku tauhi pe pule'i 'e he taha ko ia 'a ia 'oku fiema'u 'e he tohi fekau pe ko e taha 'oku sea ke ne 'omai.
- (2) Ka 'i ai ha taha te ne maumau'i ha tu'utu'uni 'a e kupu ni kuo pau 'e halaia ia ki ha hia pea kuo pau 'e ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki he ngaue popula 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 1 pe tautea pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$2000 pe fakatou'osi.
- (3) Ko ha taukapo ia ki ha faka'ilo 'i he 'ikai ke 'oatu ha tohi pe ha me'a kehe ta'e 'i ai ha 'uhinga fakapotopoto kapau 'e fakaha 'e he faka'iloa na'e 'ikai ha kaunga 'a e tohi pe ko e me'a kehe ko ia ki ha fakatotolo.

62 Fakamo'oni loi mo takihala

Ka 'i ai ha taha, 'a ia 'oku ne 'oatu ha fakamo'oni 'oku loi pe takihala 'i ha me'a mahu'inga, 'i ha sivi'i pau pe ha faka'eke'eke fakapule'anga, 'i he'ene 'ilo 'oku loi pe takihala ia, pe 'oku 'ikai ke ne tui 'oku mo'oni, 'oku ne fakahoko ha hia pea 'e ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki he ngaue popula ki he ta'u 'e 3 pe tautea pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$10,000 pe fakatou'osi.

63 Ngaahi hia ki he ngaahi tohi

- (1) Ka 'i ai ha taha, te ne 'ilo 'oku pe 'e fiema'u ha tohi pe ha me'a kehe 'o fekau'aki mo ha fakatotolo, te ne fai fakalotokovi 'i hono faka'auha pe 'ai ke 'oua 'e lava 'o tala ia pe, kapau ko ha tohi, te ne 'ai ia ke 'oua 'e lava 'o lau, ke 'oua 'e 'ilo 'a e me'a kuo tohi pe fakata'e'aonga'i ia, 'i he loto ke 'oua 'e lava ke ngaue'aki ia 'o fekau'aki mo ha fakatotolo, 'oku ne fakahoko ha hia pea 'e ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki he ngaue popula 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 3 pe tautea pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$10,000 pe fakatou'osi.
- (2) Ka 'i ai ha taha, 'oku ne loto ke tautoloi pe fakafaingata'a'ia'i 'a e fakahoko 'e he Komisiona ha fakatotolo, 'i he'ene —
- (a) faka'auha pe fakakehe'i ha tohi pe ha me'a kehe fekau'aki mo e me'a totonu 'oku fai hono fakatotolo'i; pe
- (b) 'ave pe feinga ke 'ave, pe kaungafai mo ha taha kehe ke 'ave, ki tu'a mei he Pule'anga ni ha tohi pe ha me'a kehe pehe, pe ha fa'ahinga koloa pe 'oku 'a e taha ko ia pe 'oku 'o'ona ke fa'iteliha ki ai pe 'oku pule'i 'e ha taha 'a ia ko 'ene ngaahi ngaue tonu 'eni 'oku fakatotolo'i;
- 'oku ne fakahoko ha hia pea 'e ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki he ngaue popula 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 3 pe tautea pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$10,000 pe fakatou'osi.
- (3) Ka 'i ai ha taha 'a ia, 'i he'ene loto ke toloi pe fakafaingata'a'ia'i 'a e fakahoko 'e he Komisiona ha fakatotolo, pe 'i he'ene loto ke takihala'i 'a e Komisiona, te ne fa'u ha lekooti komipiuta, tohi pe ha me'a kehe 'oku loi, pea 'oku 'oatu 'oku 'oatu ko ha fakamo'oni ki he Komisiona pe 'oku 'oatu ko e

talangofua mo ha tu'utu'uni 'i he kupu 16 pe 17, 'oku ne fakahoko 'a e hia, pea kapau 'e halaia 'e ala ngaue popula 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 3 pe ko e tautea pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$10,000 pe fakatou'osi.

64 Ma'u mai ha fakamo'oni loi

Ka 'i ai ha taha 'oku ne ma'u mai pe fakatupu pe feinga pe ke kaungafai ke ma'u mai pe fakatupu —

- (a) hono 'oatu 'e ha taha ha fakamatala fakamo'oni loi 'i ha sivi'i pau pe 'i ha faka'eke'eke fakapule'anga 'i he 'ao 'o e Komisiona; pe
- (b) 'i he pehe ko e talangofua ki ha fanongonongo kuo 'oatu ki ha taha 'i he Lao ni, te ne 'oatu ha fakamatala 'oku, pe 'oku 'ilo 'e he taha kuo 'oatu ki ai ha fanongonongo pehe, 'oku loi pe taki hala 'i ha me'a mahu'inga;

'oku ne fakahoko ha hia pea 'oku ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki he ngaue popula 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 3 pe ko e tautea pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$10,000 pe fakatou'osi.

65 Totongi fufu 'o e kau fakamo'oni

Ka 'i ai ha taha —

- (a) te ne 'ave, momoi pe ma'u mai, pe palomesi ke 'oatu pe ke momoi, pe ke ma'u mai pe feinga ke ma'u mai, ha koloa pe ha fa'ahinga monu'ia pe ki ha, pe ma'a ha taha, 'i ha felotoi pe femahino'aki 'e 'oatu 'e ha taha kuo ui pe 'e ui ke fakamatala fakamo'oni 'i he 'ao 'o e Komisiona ha fakamatala loi pe te ne ta'e tala ha fakamatala mo'oni;
- (b) te ne feinga 'i ha fa'ahinga founa pe ke ne 'ai ha taha kuo ui pe 'e ui ki he 'ao 'o e Komisiona ke ne fai ha fakamatala loi, pe ke 'oua te ne tala ha fakamatala mo'oni; pe
- (c) te ne kole, ma'u mai, pe loto ke feinga ke ma'u mai, ha koloa pe ha fa'ahinga monu'ia ma'ana, pe ma'a ha taha kehe, 'i ha felotoi pe femahino'aki 'e 'oatu 'e ha taha 'i ha 'ao 'o e Komisiona ha fakamatala loi pe 'ikai ke ne tala ha fakamatala mo'oni;

'oku ne fakahoko ha hia pea 'e ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki he ngaue popula 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 3 pe tautea pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$10,000 pe fakatou'osi.

66 Kaka'a'i ha taha fakamo'oni

Ka 'i ai ha taha te ne kaka'a'i pe lohiaki'i, pe tene fa'u ha fakamo'oni fakahaha 'oku loi pe fakamatala, fakaha pe tohi 'oku loi 'i he 'ilo pau, ki ha taha 'a ia 'oku ui pe 'e ui ke fakamatala fakamo'oni 'i he 'ao 'o e Komisiona 'i he loto ke uesia 'a e fakamatala fakamo'oni 'a e taha ko ia pe taha fakamo'oni ko ia 'oku ne fakahoko ha hia pea 'e ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki he ngaue popula 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 3 pe tautea pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$10,000 pe fakatou'osi.

67 Ta'ofi ha taha fakamo'oni ke 'oua 'e ha'u

Ka 'i ai ha taha 'oku ne fai fakalotokovi 'i he'ene ta'ofi pe feinga ke ta'ofi ha taha kuo fekau'i ke ha'u ko ha taha fakamatala fakamo'oni 'i he 'ao 'o e Komisiona mei he'ene ha'u ke hoko ko ha taha fakamo'oni pehe pe mei he'ene 'oatu ha me'a ke hoko ko ha fakamo'oni 'o fakatatau ki he tohi fekau ke ha'u 'oku ne fakahoko ha hia pea 'e ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki he ngaue popula 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 3 pe ko e tautea pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$10,000 pe fakatou'osi.

68 Fakalavea'i 'o e taha fakamo'oni

- (1) Ka 'i ai ha taha te ne ngaue'aki pe fakatupu, pe te ne fakamanamana'i ke ngaue'aki pe fakatupu ha to'onga fakamamahi, tautea, maumau, mole pe ha faingata'a ki ha taha koe'uhi —
 - (a) ko 'ene tokoni ki he Komisiona; pe
 - (b) ko ha fakamo'oni kuo 'oatu 'e he taha ko ia 'i he 'ao 'o e Komisiona; 'oku ne fakahoko ha hia pea 'e ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki he ngaue popula 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 3 pe ko e tautea pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$10,000 pe fakatou'osi.
- (2) Ka 'i ai ha taha 'oku ne tokoni'i 'a e Komisiona 'o fakahu'uhu'u 'oku ne kau 'i hono fakahoko ha hia fekau'aki mo ha me'a na'e fakatotolo'i, lolotonga fakatotolo'i pe 'oku teuteu ke fakatotolo'i 'e he Komisiona, 'e ngofua ke foaki ki ai ha faka'ataa mei ha faka'ilo fekau'aki mo e me'a ko ia, 'aki ha fanongonongo tohi mei he 'Ateni Seniale, 'o fakatu'asila ki he taha ko ia.

69 Tuli 'o e fakamo'oni, pe ha tokoni 'o e Komisiona

- (1) Ka 'i ai ha taha pule ngaue'anga te ne tuli mei he'ene ngaue'anga ha taha ngaue, pe te ne fai filifilimanako ki ha taha ngaue 'oku ne fakangaue'i, koe'uhi ko e tokoni'i 'e he taha ngaue ko ia 'a e Komisiona, 'oku ne fakahoko ha hia pea 'oku ne ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki he ngaue popula ki he ta'u 'e 3 pe tautea pa'anga 'e \$10,000 pe fakatou'osi.
- (2) 'I ha hopo fekau'aki mo ha hia 'i he kupu ni, ko e fatongia ia 'o e taha pule ngaue'anga ke ne fakamo'oni'i ko e taha ngaue 'i he'ene ngaue'anga na'e pehee na'e tuli pe na'e fai ki ai filifilimanako na'e tuli ia pe na'e fai 'a e filifilimanako kiate ia 'i ha 'uhinga kehe 'o 'ikai ko e ngaahi 'uhinga 'oku ha 'i he kupusi'i (1).

70 Fakahaa'i loi'i ko e 'ofisa ia 'a e Komisiona

- (1) Kuo pau 'e 'ikai ke fakahaa'i fakahangatonu pe ta'efakahangatonu 'e ha taha ko e 'ofisa ia 'a e Komisiona, tukukehe kapau ko e 'ofisa 'a e taha ko ia.

- (2) Ka 'i ai ha taha 'oku ne maumau'i ha tu'utu'uni 'o e kupu ni 'oku ne halaia ki ha hia pea 'e ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki he ngaue popula 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 1 pe tautea pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$2000 pe fakatou'osi.

71 Totongi fufu 'o e 'ofisa 'a e Komisiona

- (1) Kuo pau 'e 'ikai ke fai kaka 'e ha 'ofisa 'a e Komisiona 'i ha'ane kole, ma'u mai pe felotoi ke ma'u mai, ha pa'anga, koloa pe ha fa'ahinga monu'ia ma'ana, pe ma'a ha taha kehe —
- (a) ke tuku ta'e fakahoko ai hono fatongia, pe ke uesia ai ia, 'i he'ene fakahoko 'ene ngaahi ngaue ko e 'ofisa 'a e Komisiona ;
- (b) koe'uhi ko ha me'a kuo 'osi fakahoko pe na'e tukunoa'i ta'e fakahoko, pe ke toki fakahoko pe 'e tukunoa'i ta'e fakahoko, 'e ia 'i he'ene fakahoko 'a e ngaahi ngaue ko ia; pe
- (c) ke ngaue'aki, pe ke ngaue hala'aki, hono lakanga ko e 'ofisa 'a e Komisioni koe'uhi ke ma'u mai ta'etotonu ha monu'ia pe ha faingamalie ma'a, pe ko e tokoni'i ha fakahoko ha hia, 'e ha taha kehe.
- (2) Kuo pau 'e 'ikai ke 'oatu 'e ha taha, foaki, pe fakatupu, pe palomesi pe ko e tu'uaki ke 'oatu, foaki pe fakatupu, pe feinga ke ma'u mai, ma'a ha 'ofisa 'a e Komisiona, pe ma'a ha taha kehe, ha pa'anga, koloa pe ha fa'ahinga monu'ia pe —
- (a) ki he taha ko ia 'oku 'a'ana 'a e fatongia ke tuku ta'e fakahoko hono fatongia, pe ke uesia ia 'i he fakahoko 'ene ngaahi ngaue ko e 'ofisa 'a e Komisiona ;
- (b) koe'uhi ko ha me'a kuo 'osi fakahoko pe na'e tukuno'i ta'e fakahoko, 'e ia 'i he'ene fakahoko 'a e ngaahi ngaue ko ia; pe
- (c) ke ngaue'aki 'e he 'ofisa 'o e Komisiona pe ke ne ngaue hala'aki hono lakanga faka'ofisa koe'uhi ke ma'u mai ta'etotonu ha monu'ia pe ha faingamalie ma'ae, pe fakafaingamalie'i hono fakahoko ha hia, 'e he taha 'oku 'uluaki lau ki ai 'i he kupu si'i ni.
- (3) Ka 'i ai ha taha 'oku ne maumau'i ha tu'utu'uni 'a e kupu ni 'oku ne fakahoko ha hia pea 'e ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki he ngaue popula 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 3 pe tautea pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$15,000 pe fakatou'osi.⁵

KONGA 5 – ANGA TA'EFKA'APA'APA KI HE KOMISIONA

72 Anga ta'efaka'apa'apa

Ka 'i ai ha taha 'a ia —

- (a) kuo tufa ki ai ha tohi fekau ke ha'u ki he 'ao 'o e Komisiona ko ha taha fakamo'oni, 'e 'ikai ke ha'u 'o talangofua ki he tohi fekau;

- (b) kuo tukuange 'i he tu'unga 'e ha'u 'a e taha ko ia 'o lipooti mai ia ki he 'ao 'oe Komisiona, kae 'ikai ke ha'u ia mo lipooti mai;
 - (c) kuo tufa ki ai ha tohi fekau ke ha'u ki he 'ao 'o e Komisiona, 'e 'ikai ke ne 'omai ha tohi pe ha me'a kehe 'oku tauhi pe pule'i 'e he taha ko ia 'a ia 'oku fiema'u 'e he tohi fekau ke 'omai 'e he taha ko ia;
 - (d) kuo ui pe kuo sivi koe'uhi ko e taha fakamo'oni ia 'i he 'ao 'o e Komisiona, te ne ta'etali ke fakafuakava'i ia pe ke fai ha fakapapau pe 'ikai ke ne fie tali ha fehu'i 'e 'eke kiate ia 'e he Komisiona pe ha 'ofisa 'a e Komisiona;
 - (e) fakamanamana'i pe fai fakalotokovi 'i he'ene leakovi'i —
 - (i) 'a e Komisiona pe ha 'ofisa 'a e Komisiona;
 - (ii) ha fakafofonga kuo fokotu'u ke ne tokoni'i 'a e Komisiona 'i he'ene hoko ko 'ene fakafofonga lao;
 - (iii) ha taha fakamo'oni pe ha taha kuo fekau'i ke ha'u ki he 'ao 'o e Komisiona; pe
 - (iv) ha fakafofonga lao pe ha taha kehe kuo fakamafai'i ke ha 'i he 'ao 'o e Komisiona;
 'i ha hopo 'i he 'ao 'o e Komisiona;
 - (f) 'oku ne angata'etaau 'i he 'ao 'o e Komisiona; pe
 - (g) ta'ofi pe fakafaingata'a'ia'i ha hopo 'i he 'ao 'o e Komisiona;
- 'oku ne halaia ia ki he anga ta'efaka'apa'apa ki he Komisiona.

73 Tautea 'o e anga ta'efaka'apa'apa

- (1) Ka 'i ai ha anga ta'efaka'apa'apa ki he Komisiona 'i he Lao ni 'e ala tautea ia 'o fakatatau ki he kupu ni.
- (2) 'E ngofua ke 'oatu 'e he Komisiona ki he Fakamaau'anga Lahi ha tohi fakamo'oni 'oku ui ko e "tohi fakamo'oni 'o e anga ta'efaka'apa'apa ki he Komisiona" 'a ia 'e fakaha ai 'e he Komisiona 'a e ngaahi mo'oni'i me'a 'oku kau ki ai 'a e anga ta'efaka'apa'apa 'oku tukuaki'i.
- (3) Kapau 'e 'oatu 'e he Komisiona ha tohi fakamo'oni 'o e anga ta'efaka'apa'apa ki he Fakamaau'anga Lahi —
 - (a) kuo pau ki he Fakamaau'anga Lahi ke ne faka'eke'eke 'a e anga ta'efaka'apa'apa kuo tukuaki'i;
 - (b) hili 'ene fanongo ki ha kau fakamo'oni 'e ui ke fakamatala fakamo'oni fakafepaki ki he pe fakamo'oni ma'ae taha kuo faka'ilo ki he anga ta'efaka'apa'apa, pea hili 'ene fanongo ki ha fakamatala 'e ala 'omai 'e he taukapo, 'e ngofua ke fakahoko 'e he Fakamaau'anga Lahi ha tautea pe te ne tu'utu'uni ki he tautea 'o e taha ko ia ke fakahoko 'i he founda mo e lahi 'o hangee pe na'e fakahoko 'e he taha ko ia 'a e anga ta'efaka'apa'apa 'i he pe fekau'aki mo ha hopo 'i he Fakamaau'anga Lahi.

74 Ngaahi tu'utu'uni ki he anga ta'efaka'apa'apa

- (1) 'I ha tukuaki'i 'o ha anga ta'efaka'apa'apa ki he Komisiona, 'e ngofua ke fekau'i 'e he Komisiona ki he taha faihia ke ha 'i he 'ao 'o e Komisiona 'i he taimi mo e feitu'u 'oku ha 'i he tohi fekau ke ne fakamatala pe koe ha ha 'uhinga 'e 'ikai ai ke fakahoko ai ki he taha faihia 'o fakatatau mo e anga ta'efaka'apa'apa 'oku tukuaki'i ki ai.
- (2) Kapau 'e 'ikai ke ha'u 'a e taha faihia ki he 'ao 'o e Komisiona 'o talangofua ki he tohi fekau, pea 'oku 'ikai ke 'oatu ha fakatonuhia fakapotopoto ki he 'ikai ke ha'u, 'e ngofua ki he Komisiona, 'i ha fakamo'oni'i na'e tufa 'a e tohi fekau, ke ne 'oatu ha tohi fakamafai ke puke 'a e taha faihia pea 'omai 'a e taha faihia ki he 'ao 'o e Komisiona.
- (3) 'E ngofua ke 'oatu 'e he Komisiona ha tohi fakamafai ke puke 'aki 'a e taha faihia lolotonga 'oku 'i he 'ao 'o e Komisiona 'a e taha faihia pea hili ia ke 'ave 'a e taha faihia ki he 'ao 'o e Fakamaau'anga Lahi.
- (4) Ko e tohi fakamafai ko ia fakataha mo e tohi fakamo'oni 'o e anga ta'efaka'apa'apa ki he Komisiona, ko e fakamafai fe'unga ia ke tauhi 'aki 'a e taha faihia 'i he pilisone pe 'i ha feitu'u kehe, 'o fakatatali ki hono 'ave 'o e taha faihia ki he 'ao 'o e Fakamaau'anga Lahi.
- (5) 'E ngofua ke tamate'i 'e he Komisiona 'a e tohi fakamafai 'i ha taimi pe kimu'a pea 'oatu 'a e taha faihia ki he Fakamaau'anga Lahi.

75 Tukuange fakamakatu'unga 'a e taha faihia

- (1) 'E ngofua ki he Komisiona 'aki ha tu'utu'uni ke ne tu'utu'uni ke tukuange 'a e taha faihia 'oku tauhi fakatatau ki he Lao ni 'i ha fa'ahinga taimi pe kimu'a pea 'oatu 'a e taha faihia ki he 'ao 'o e Fakamaau'anga Lahi 'i he tu'unga 'e ha 'a e taha faihia 'i he Fakamaau'anga Lahi.
- (2) 'E ngofua ki he Komisiona 'aki ha tu'utu'uni ke ne fakatonutonu, tamate'i pe tanaki atu ki he ngaahi tu'unga ko ia.

76 Toe vakai'i 'e he Fakamaau'anga Lahi

- (1) 'E ngofua ki ha taha faihia 'a ia kuo tukuange 'e he Komisiona 'a ia ko hono tukuange 'oku fakatatau ki ha tu'unga 'e taha pe lahi ange ke ne kole ki he Fakamaau'anga Lahi ke toe vakai'i 'a e tu'utu'uni ke 'oua 'e tukuange pe ko e ta'e tukuange 'o e taha faihia pe ko e toe vakai'i 'o e ngaahi tu'unga pe taha pe lahi ange 'o e ngaahi tu'unga ko ia.
- (2) 'E ngofua ke fakapapai'i 'e he Fakamaau'anga Lahi pe te ne tuku ki tafa'aki ha tu'utu'uni 'a e Komisiona ke 'oua 'e tukuange 'a e taha faihia pe ko ha fa'ahinga tu'unga kuo hilifaki 'e he Komisiona ki hono tukuange 'o e taha faihia pea 'e ngofua foki ki he Fakamaau'anga Lahi ke ne tu'utu'uni pe te ne fai ha tu'utu'uni na'e mei malava ke fai 'e he Komisiona 'o fekau'aki mo e

tauhi pe tukuange 'o e taha faihia pea 'e lau 'a e tu'utu'uni ko ia ko ha tu'utu'uni 'a e Komisiona.

77 Fakatou hia mo anga ta'efaka'apa'apa

'E ngofua ke tautea'i ha ngaue pe ha tuku ta'e fai ha ngaue 'o hange ha anga ta'efaka'apa'apa ki he Komisiona neongo 'e toe lava pe ia ke tautea'i ko ha hia pea 'oku 'ikai ala tautea'i tu'o ua 'a e taha faihia.

78 Kau polisi kuo unga

(1) 'I he kupu ni —

“**ofisa polisi kuo unga**” 'oku 'uhinga —

(a) ki ha memipa 'o e Polisi 'i he Pule'anga ni; pe

(b) ki ha memipa 'o e Polisi 'o ha fa'ahinga fonua pe;

'a ia kuo unga pe kuo fakangaue'i ke ne tokoni ki he Komisiona.

(2) Ko ha taha fakatotolo 'a e Komisiona 'a ia ko ha polisi kuo unga 'oku ne ma'u pea 'oku ngofua ke ne fakahoko 'a e ngaahi ngaue kotoa pe 'a ia 'oku ma'u 'e ha polisi konisitapele kuo fokotu'u 'o fakatata ki he Lao ki he Polisi (Vahe 35) pea 'oku ngofua ke ne ngaue'aki 'o fakatatau ki ha lao 'o e Pule'anga ni 'o kau ai 'a e Lao ni.

(3) 'Oku 'ikai ke ngaue 'a e kupu ni ke ne fakamo'ulaloa'i 'a e taha fakatotolo 'a e Komisiona ki he pule mo e tu'utu'uni 'a e Komanita Polisi pe ha 'ofisa polisi kehe lolotonga 'oku ne ngaue 'i hono lakanga ko e 'ofisa 'a e Komisiona.

KONGA 6 – NGAHI ME'A KEHEKEHE

79 Ke vahe'i 'e he Fale Alea ha pa'anga

Kuo pau ke vahe'i atu 'e he Fale Alea ha pa'anga 'oku fe'unga mei he sino'i pa'anga 'a e pule'anga ki hono fakalele lelei 'o e ngaahi fatongia mo e ngaahi ngaue 'a e Komisiona 'i he Lao ni.

80 Fokotu'u 'o e kau ngaue

'E ngofua ke fokotu'u 'e he Komisiona, ha Talekita 'o e Fakatotolo 'o e Ta'efaitotonu mo ha Talekita Fakahinohino 'o e Kau Taki mo e Ta'ofi 'o e Ta'efaitotonu mo ha ni'ihiki kehe 'e fiema'u ke malava 'e he Komisiona 'o fakahoko 'ene ngaahi fatongia.

81 Ngaue'aki 'a e kau ngaue kehe

- (1) 'E ngofua ki he Komisiona —
- (a) 'i he fakangofua 'e he Minisita 'oku ne tokanga'i 'a e potungaue pe ma'umafai 'oku fekau'aki mo ia; pea
- (b) fakatatau ki he ngaahi 'uhinga mo e ngaahi tu'unga 'e fakangofua 'e he 'Ateni Seniale,

ke ne fokotu'utu'u ke ngaue'aki ha founa unga (secondment) pe founa kehe 'a e ngaahi ngaue 'o ha kau ngaue pe ha naunau 'o ha potungaue fakapule'anga pe ha ma'umafai fakapule'anga.

- (2) 'E ngofua ki he Komisiona —
- (a) 'i ha fakangofua 'e he Minisita Polisi; pea
- (b) fakatatau ki he ngaahi 'uhinga mo e ngaahi tu'unga 'e fakangofua 'e he 'Ateni Seniale;

ke ne fokotu'utu'u ke fakafaingamalie'i ha 'ofisa polisi 'e taha pe lahi hake ke ne fakahoko ha ngaahi ngaue ma'ae Komisiona.

- (3) 'E ngofua ke fakangata 'e he Komisiona ha fokotu'utu'u 'i he kupusi'i(1) pe (2) 'i ha fa'ahinga taimi pe, pea 'e 'ikai ngofua ke fai ha tangi pe ha fakatonutonu kehe, koe'uhi ko e fakangata ko ia, 'e he pe ma'ae taha 'oku fekau'aki mo ia.

- (4) Hili 'a e fakangata 'o ha fokotu'utu'u pehē —
- (a) 'e ngofua ke fakahoko ha ngaahi fakatonutonu fakatautea pe tautea faka'ulungaanga, 'o fakatatau ki he ngaahi founa 'oku ngaue'aki ki he'ene tefito'i ngaue, ki he memipa kimu'a ko ia 'o fekau'aki mo ha ngaue pe tuku ta'e fakahoko ha fatongia lolotonga 'ene kei memipa 'i he kau ngaue 'o e Komisiona;
- (b) ko ha ngaue pe ha tuku ta'e fakahoko ha fatongia pehe kuo pau, ki he ngaahi taumu'a 'o e palakalafi (a), ke lau na'e fakahoko ia 'e he memipa kimu'a lolotonga 'ene ngaue 'i he'ene tefito'i ngaue; pea
- (c) 'e 'ikai ngofua ke fai tu'utu'uni 'e ha fakamaau'anga pe ha kau fakamaau ke toe fakafoki ki hono lakanga pe ke iku ai 'o toe fakafoki ki hono lakanga kimu'a ko e memipa 'o e kau ngaue 'o e Komisiona.

82 Momoi 'o e mafai

- (1) 'E ngofua ke momoi 'e he Komisiona ha ni'ihī 'o 'ene ngaahi ngaue.
- (2) 'E 'ikai ngofua ke momoi 'a e ngaahi ngaue ko 'eni —
- (a) ha mafai ke momoi 'a ia 'oku foaki 'i he kupu ni;
- (b) ha ngaue ke fa'u ha lipooti 'i he Lao ni;
- (c) 'a e mafai ke ne foaki ha tohi fakamafai ke puke ha taha;
- (d) 'a e mafai 'o e Komisiona ke foaki ha ngaahi tohi kumi koloa;

- (e) 'a e mafai ke fakamo'oni'i ko e tuku atu 'o ha fakamatala pau 'oku fiema'u ki he fiema'u 'a e kakai.

83 Tufa 'o e ngaahi tohi

Ki he ngaahi taumu'a 'o e Lao ni, ko e tufa 'o ha tohi ki ha taha 'e ngofua ke tufa ia ki ha —

- (a) ki he taha fakaenatula —
- (i) 'aki hono tufa fakafo'ituitui ki he taha ko ia;
- (ii) 'aki hono tuku ia 'i he, pe 'ave kuo 'osi totongi 'i he meili, ki he tu'asila nofo'anga pe pisinisi 'a e taha ko ia na'e 'ilo fakamuimui taha ki ai 'a e taha tufa; pe
- (b) ki ha kautaha, 'aki hono tuku ia 'i he, pe kuo 'osi totongi 'i he meili ki he, ulu'i 'ofisi, ha 'ofisi lesisita pe ha tefito'i 'ofisi 'o e kautaha ko ia.

84 Malu'i mei he mo'ua

- (1) Ko ha me'a kuo fakahoko 'e he Komisiona pe ha taha 'oku ngaue 'i hono fekau'i 'e he Komisiona, kapau na'e fakahoko 'a e me'a ko ia 'i he loto ma'a 'i he taumu'a ke fakahoko 'a e Lao ni pe ko ha Lao kehe, kuo pau 'e 'ikai ke ne fakamo'ua'i ai 'e ia 'a e Komisiona pe ha taha 'oku ngaue pehe ke mo'ua fakafo'ituitui 'i ha hopo, mo'ua, 'eke pe ha fekau.
- (2) Ko ha taha ngaue fakalao 'oku ne tokoni'i 'a e Komisiona pe 'oku ne fakafofonga'i ha taha 'i he 'ao 'o e Komisiona 'oku ne ma'u 'a e malu'i tatau, faka'atā mo e ngaahi monu'ia tatau 'a ia te ne ma'u kapau 'oku ne fakafofonga'i ha fa'ahi 'i ha hopo 'i he Fakamaau'anga Lahi.
- (3) Fakatatau ki he Lao ni, ko ha taha kuo fekau'i ke ha 'i he 'ao 'o e Komisiona ko ha fakamo'oni, pe ke ne 'omai ha tohi pe ha me'a kehe ki he Komisiona, 'oku ne ma'u 'a e malu'i tatau mo ha taha fakamo'oni 'i ha hopo 'i he Fakamaau'anga Lahi.
- (4) 'Oku 'ikai ke hilifaki ha mo'ua hia pe sivile ki ha taha ki ha'ane talangofua, pe ko e pehe ko ha'ane talangofua 'i he loto ma'a, ki ha fiema'u kuo fokotu'u 'i he Lao ni.
- (5) Tautautefito, kapau 'e 'oatu 'e ha taha ha fakamatala pe 'oatu ha tohi pe ha me'a kehe 'i he Lao ni, 'oku 'ikai ke hilifaki ha mo'ua sivile ki he taha ko ia ki ha'ane fai pehe, 'o tatau ai pe ko e tupu 'a e mo'ua ko ia mei ha alepau pe ha me'a kehe.

85 Fakaha 'o e kaunga fakapa'anga mo e me'a kehe

Kuo pau ki he kau 'ofisa 'o e Komisiona ke nau —

- (a) fakaha 'a e kotoa pe ko e kongā 'o e ngaahi kaunga fakapa'anga pe ngaahi me'a kehe ko 'eni —

- (i) kelekele pe koloa fakafepaki'i;
 - (ii) pa'anga hu mai;
 - (iii) ngaahi me'a'ofa;
 - (iv) tokoni fakapa'anga pe ha ngaahi tokoni kehe ki ha folau;
 - (v) ngaahi 'inasi pe ha ngaahi monu'ia kehe 'i ha ngaahi kautaha;
 - (vi) ngaahi patinasipi;
 - (vii) ngaahi talasiti;
 - (viii) ngaahi lakanga ('o tatau pe 'oku 'i ai hano vahenga pe 'ikai) 'oku ma'u, pe ha memipa 'i ha, ngaahi kautaha, ngaahi 'iunioni, ngaahi 'asosieisoni fakapalofesinale pe ha ngaahi kautaha pe 'asosieisoni;
 - (ix) ngaahi tu'unga, ngaahi ngaue, ngaue fakapalofesinale pe ngaahi ngaue vokasio (vocations);
 - (x) ngaahi mo'ua;
 - (xi) ngaahi totongi pa'anga pe ko e foaki 'o e koloa ki ha kainga pe ha ni'ihi kehe 'e he, pe fakatatau ki ha ngaahi fokotu'utu'u 'oku fakahoko 'e he, kau 'ofisa 'o e Komisioni;
 - (xii) ngaahi mo'ua fakahangatonu pe ta'efakahangatonu, ngaahi faingamalie pe ngaahi mo'ua, 'o tatau pe fakapa'anga pe 'ikai, 'i he fa'ahinga 'oku fakamahino'i 'i he ngaahi tu'utu'uni;
- (b) mo hono tu'utu'uni 'a e founga, mo e taimi 'a ia, kuo pau ke fakaha ai 'a e ngaahi kaunga fakapa'anga pe ngaahi me'a kehe mo e tu'utu'uni ki he fakapapau'i 'aki ha fanongonongo fakalao pe ha founga kehe 'o e fakaha ko ia; pea
- (c) mo hono fa'u mo tauhi 'o e ngaahi lesisita 'o e ngaahi kaunga fakapa'anga pe ngaahi me'a kehe 'e he kau 'ofisa 'a e Komisiona mo hono sivi mo pulusi 'o ha lesisita pehe.

86 Fakapulipuli

- (1) 'Oku kau 'a e kupu ni —
 - (a) ki ha taha 'oku hoko pe na'e hoko ko e 'ofisa 'a e Komisiona; pea
 - (b) ki ha taha 'oku pe na'e ngaue fakalao kuo fokotu'u ke ne tokoni ki he Komisiona pe ko ha taha 'a ia 'oku pe na'a ne tokoni, pe fakahoko ha ngaahi ngaue ki he pe ma'ae, taha ngaue fakalao 'i hono fakahoko 'o e ngaahi ngaue fakafofonga fakalo 'a e taha ngaue fakalao ko ia ki he Komisiona.
- (2) Ko ha taha 'oku kau ki ai 'a e kupu ni, tukukehe ki he ngaahi taumu'a 'o e Lao ni pe ha me'a kehe 'o fekau'aki mo hono fakahoko 'o e ngaahi ngaue 'a e taha ko ia 'i he Lao kuo pau 'e 'ikai ke ne, fakahangatonu pe ta'efakahangatonu, —

- (a) ngaohi ha lekooti 'o ha fa'ahinga fakamatala; pe
- (b) fakaha pe tukuange ki ha taha ha fa'ahinga fakamatala;

'a ia ko ha fakamatala na'e ma'u 'e he taha ko ia koe'uhi, pe lolotonga 'a e, fakahoko 'e he taha ko ia hono ngaahi fatongia 'i he Lao ni.

- (3) Ka 'i ai ha taha te ne maumau 'i ha tu'utu'uni 'o e kupu ni 'oku ne halaia ki ha hia pea 'oku ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki he ngaue popula 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 1 pe ha tautea pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$2000 pe fakatou'osi.
- (4) Kuo pau 'e 'ikai fiema'u ha taha 'oku kau ki ai 'a e kupu ni —
 - (a) ke ne 'oatu ki ha fa'ahinga fakamaau'anga ha tohi pe ha me'a kehe 'oku ma'u, tauhi pe pule'i 'e he taha ko ia koe'uhi, pe lolotonga 'a e fakahoko 'e he taha ko ia 'ene ngaahi ngaue 'i he Lao ni; pe
 - (b) ke ne fakaha pe tukuange ki ha fa'ahinga fakamaau'anga ha me'a pe ha me'a kehe na'e 'ilo 'e he taha ko ia 'i he'ene fakahoko 'ene ngaahi ngaue 'i he Lao ni;

tukukehe ki he ngaahi taumu'a 'o ha faka'ilo pe ha ngaahi fakatonutonu fakatautea kuo faka'ilo mei ha ola 'o ha fakatotolo na'e fakahoko 'e he Komisiona 'i he fakahoko 'ene ngaahi ngaue.

- (5) 'E ngofua ke fakaha 'e ha taha 'oku kau ki ai 'a e kupu ni ha fakamatala —
 - (a) ki he ngaahi taumu'a 'o e pea fakatatau ki he Lao ni;
 - (b) ki he ngaahi taumu'a 'o ha faka'ilo hia pe ha ngaahi fakatonutonu fakatautea kuo faka'ilo mei ha ola 'o ha fakatotolo na'e fakahoko 'e he Komisiona 'i he fakahoko 'ene ngaahi ngaue;
 - (c) 'o fakatatau ki ha fekau 'a e Komisiona, kapau 'oku fakamo'oni 'i 'e he Komisiona 'oku fiema'u ke fai pehee ki he lelei fakalukufua 'a e kakai; pe
 - (d) ki ha ma'u mafai pe ha taha kuo tu'utu'uni.
- (6) Ko ha ma'umafai pe ha taha 'a ia na'e fakaha ki ai ha fakamatala 'i he kupusi'i (5), pea ko ha taha pe ha taha ngaue 'oku pule'i 'e he ma'umafai pe taha ko ia, kuo pau, koe'uhi ko e fakamatala ko ia, ke ne ma'u 'a e ngaahi totonu, ngaahi monu'ia, ngaahi fatongia mo e ngaahi mo'ua 'o hange pe ko e taha ia 'oku kau ki ai 'a e kupu ni pea na'a ne ma'u 'a e fakamatala ko ia 'i he fakahoko 'ene ngaahi ngaue 'i he Lao ni.

87 Fakangatangata ki hono pulusi 'o e fakamo'oni

- (1) 'E ngofua ke fekau 'i 'e he Komisiona —
 - (a) ko ha fakamo'oni 'oku 'omai ki hono 'ao;
 - (b) ko e me'a kuo tohi 'i ha tohi, pe ha fakamatala 'o ha me'a, kuo 'omai ki he Komisiona pe kuo puke 'aki ha tohi kumi kuo foaki 'i he Lao ni;

- (c) ko ha fakamatala 'e malava ke ne tala pe ko hai 'a e taha kuo pe 'e lava ke ne fakamatala fakamo'oni 'i he 'ao 'o e Komisiona mo e feitu'u 'oku ne nofo 'i ai; pe
- (d) ko e mo'oni ko ia na'e pe 'e fakamatala fakamo'oni ha taha 'i ha sivi'i pau pe he faka'eke'eke fakapule'anga;
- kuo pau 'e 'ikai ke pulusi ia pea kuo pau 'e 'ikai ke pulusi tukukehe 'i he founga, pea ki he ni'ihī, 'a ia 'e tuhu'i pau 'e he Komisiona.
- (2) Kuo pau 'e 'ikai 'oatu 'e he Komisiona ha fekau 'i he kupu ni tukukehe kapau kuo ne fiemalie 'oku fiema'u pe 'oku lelei 'a e fekau ko ia ki he lelei fakalukufua 'a e kakai.
- (3) Ka 'i ai ha taha te ne pulusi ha fakamatala 'o maumau ai ha fekau 'i he kupu ni 'oku ne halaia ki ha hia pea 'e ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki he ngaue popula 'o 'ikai ke laka hake 'i he ta'u 'e 1 pe ko e mo'ua pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$2000 pe fakatou'osi.

88 Fakamo'oni 'i he ngaahi hopo hia

- (1) Kapau —
- (a) kuo faka'ilo ha taha 'aki ha hia 'i ha fakamaau'anga; pea
- (b) 'oku fakakaukau 'a e fakamaau'anga 'oku lelei koe'uhi ko e fakamaau totonu, ke fakaha ha fa'ahinga fakamo'oni na'e 'oatu ki he 'ao 'o e Komisiona, ki he taha ko ia pe ki ha taha ngaue fakalao 'oku ne fakafofonga'i 'a e taha ko ia pe ki he taha talatalaaki;
- 'e ngofua ke 'oatu 'e he fakamaau'anga ki he Komisiona ha tohi fakamo'oni fekau'aki mo e me'a ko ia.
- (2) 'E ngofua ke ha 'a e Komisiona 'i he 'ao 'o e fakamaau'anga ki he taumu'a ke fai ha fakamatala fekau'aki mo e 'oatu 'o ha tohi fakamo'oni pehe.
- (3) 'I hono 'oatu ha tohi fakamo'oni pehē, kuo pau ke fakafaingamalie'i 'e he Komisiona 'a e fakamo'oni pe fakamatala ki he fakamaau'anga.
- (4) 'E ngofua ke fakafaingamalie'i 'e he fakamaau'anga 'a e fakamo'oni pe fakamatala ki he taha kuo faka'ilo 'aki 'a e hia 'oku fekau'aki mo ia, ki ha taha ngaue fakalao 'oku ne fakafofonga'i 'a e taha kuo faka'ilo pe ko e talatalaaki, kapau kuo 'osi sivi 'e he fakamaau'anga 'a e fakamo'oni pe fakamatala pea 'oku ne fiemalie 'oku fiema'u ke fai pehee koe'uhi ko e fakamaau totonu.

89 Ngaahi fakaha 'oku kaungakovi ki he fakatotolo

- (1) Ka 'i ai ha taha 'oku fiema'u —
- (a) 'i ha fanongonongo 'i he Lao ni ke ne 'oatu ha fakamatala pe ke ha'u mo 'oatu ha tohi pe ha me'a kehe; pe
- (b) 'i ha tohi fekau ke ne 'oatu ha fakamatala fakamo'oni pe ha me'a kehe,

kuo pau 'e 'ikai ke ne fakaha ha fakamatala fekau'aki mo e fanongonongo pe tohi fekau 'oku ngalingali ke kaungakovi ki he fakatotolo 'oku fekau'aki mo ia.

- (2) Ka 'i ai ha taha 'oku ne maumau'i ha tu'utu'uni 'o e kupu ni 'oku ne fakahoko ha hia pea 'oku ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki he ngaue popula 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 1 pe ko e tautea pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$2000 pe fakatou'osi.
- (3) 'Oku 'ikai ke maumau'i 'e ha taha 'a e kupu ni kapau —
 - (a) 'oku fai 'a e fakaha ki ha taha ngaue, fakafofonga pe ha taha kehe koe'uhi ke ma'u mai ha fakamatala 'i he talangofua ki he fanongonongo pe tohi fekau pea kuo fekau'i 'a e taha ngaue, fakafofonga pe taha kehe ko ia ke 'oua te ne tala ki he taha 'oku kau ki ai 'a e fakamatala fekau'aki mo e me'a ko ia ;
 - (b) ko e fakaha 'oku fai ia ke ma'u mai ha fale'i fakalao pe ha fakamatala fekau'aki mo e fanongonongo pe tohi fekau ; pe
 - (c) ko e fakaha 'oku fai ia 'i he taumu'a 'o e, pe lolotonga, 'o ha hopo fakalao.
- (4) Ko ha lau 'i he kupu ni ki he fakaha 'o ha fakamatala fekau'aki mo ha fanongonongo pe ha tohi fekau 'oku kau ai ha lau ki ha —
 - (a) fakaha fekau'aki mo e 'i ai pe ko e natula 'o e fanongonongo pe tohi fekau pe ko e fakatotolo 'oku fekau'aki mo ia; mo ha
 - (b) fakaha 'o ha fakamatala ki ha taha 'a ia 'e lava 'e he tokotaha ko ia 'o fakakaukau'i 'o 'ilo'i mei ai 'oku 'i ai ha fanongonongo pe ha tohi fekau mo e natula 'o ia pe ko e fakatotolo 'oku fekau'aki mo ia.

90 Ngaahi Tu'utu'uni

'E ngofua ke fa'u 'e he Komisiona 'i he loto ki ai 'a e Kapineti ha ngaahi Tu'utu'uni, 'oku 'ikai ke fepaki mo e Lao ni, ki ha pe fekau'aki mo ha me'a 'oku fiema'u pe 'oku fakangofua 'e he Lao ni ke tu'utu'uni pe 'oku fiema'u pe 'oku fe'unga ke tu'utu'uni ki hono ngaue'aki pe fakahoko 'o e Lao ni.

91 Ha'i 'a e Kalauni

'Oku ha'i 'e he Lao ni 'a e Kalauni.

TEPILE 1*(Kupu 5)***NGAAHI TU'UTU'UNI FEKAU'AKI MO E KOMISIONA****1 Malava ke fokotu'u**

- (1) 'Oku 'ikai malava ke fokotu'u ha taha ko ha Komisiona pe ke ngaue 'i he lakanga ko ia tukukehe kapau 'oku ne ma'u 'a e tu'unga poto mo e taukei ke fokotu'u ko ha Fakamaau 'o e Fakamaau'anga Lahi.
- (2) 'Oku 'ikai ke malava ke fokotu'u ha taha ko ha Komisiona kapau ko e taha ko ia ko ha memipa 'o e Fale Alea.

2 Komisiona le'ole'o

- (1) 'E ngofua ki he Kapineti 'o 'Ene 'Afio, mei he taimi ki he taimi, ke ne fokotu'u ha taha ke le'ole'o 'i he lakanga 'o e Komisiona lolotonga 'oku puke pe mama'o 'a e Komisiona, pea 'oku ma'u 'e he taha ko ia lolotonga 'ene le'ole'o 'a e ngaahi ngaue kotoa pe 'a e Komisiona pea kuo pau ke lau ko e Komisiona ia.
- (2) Ki he ngaahi taumu'a 'o e kupu ni, ko e 'ata 'a e lakanga 'o e Komisiona kuo pau ke lau ko e mama'o ia 'a e Komisiona mei he 'ofisi.

3 Ngofua ke ma'u 'e he Komisiona mo ha lakanga kehe

Ko e lakanga 'o e Komisiona ko e lakanga taimi-kakato ia, kapau 'oku 'ikai ke ta'ofi 'e he tu'utu'uni ni 'a e Komisiona mei ha'ane ma'u ha lakanga kehe 'i he pule'anga 'i he taimi tatau.

4 Taimi 'o e lakanga

Fakatatau ki he Tepile ni, kuo pau ke ma'u 'e he Komisiona 'a e lakanga ki he vaha'a taimi 'e 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 5 'a ia 'e fakamahino'i 'e he tohi fokotu'u, ka 'oku malava pe ke toe fokotu'u ia ka kuo pau ke ngata pe 'i he teemi 'e ua.

5 Vahenga

- (1) Kuo pau ke totongi ki he Komisiona 'a e vahenga tatau pe ke ne ma'u 'a e ngaahi monu'ia kehe 'o hange ko e fakamaau 'o e Fakamaau'anga Lahi.
- (2) 'E totongi 'a e vahenga mei he sino'i pa'anga 'a e pule'anga, 'a ia 'e vah'i ki he lahi 'oku fiema'u.

6 'Ataa 'a e lakanga

- (1) 'E 'ata 'a e lakanga Komisiona kapau ko e taha 'oku 'a'ana —
- (a) te ne mate;
 - (b) 'oku ne 'osi fakakakato 'ene vaha'a taimi ngaue pea 'oku 'ikai ke toe fokotu'u ia;
 - (c) 'oku ne fakafisi mei he lakanga 'i he tohi 'e fakatu'asila ki he Palemia; pe
 - (d) 'oku ne mo'ua hulu 'ikai toe lava totongi.
- (2) 'E ngofua ke to'o 'a e Komisiona mei he lakanga 'e he 'Ene 'Afio 'i he Fakataha Tokoni koe'uhi ko e anga ta'etaau.

7 Fakafonu 'o e lakanga 'ataa

Kapau 'e 'ataa 'a e lakanga Komisiona, kuo pau ke fokotu'u ha taha, fakatatau ki he Lao ni ke ne fakafonu 'a e lakanga 'ataa.

8 Lao ki he Ngaue Fakapule'anga 1998

'Oku 'ikai ke ngaue'aki 'a e Lao ki he Ngaue Fakapule'anga 1998 ki hono fokotu'u 'o e Komisiona pea ko e taha 'oku ne ma'u 'a e lakanga ko ia, koe'uhi ko 'ene 'i he lakanga, 'oku 'ikai ke mo'ulaloa ia ki he Lao ko ia.

TEPILE 2*(Kupu 6)***NGAAHI ME'A FEKAU'AKI MO E ANGA TA'EFAITOTONU**

- (a) 'ulungaanga ta'etaau fakaalakanga kau ai 'a e kaka'a'i 'a e falala, kaka 'i he lakanga, ta'efakahoko ha ngaue 'oku fiema'u 'e he lao, fakahoko 'i he founga ta'etokanga pe 'ikai fai lelei'i ha ngaue fakalao, ngaue ta'efakalao, fakamalohi, ngaue'aki 'a e lakanga ke ma'u 'aki ha pa'anga pe ha monu'ia kehe 'oku 'ikai totonu ke ne ma'u, fakakina'i;
- (b) totongi fakafufu;
- (c) 'eke pe kole fakamanamana;
- (d) ma'u mai pe tu'uaki atu ha totongi komisoni fakapulipuli;
- (e) kaka;
- (f) kaiha'a;
- (g) maumau fakalotokovi ha koloa fakapule'anga;
- (h) fakafe'atungia'i pe ta'ofi 'a e fakahoko 'a e fakamaau totonu;
- (i) kaka'a'i ha koloa 'oku tauhi 'e ha taha ma'a hono pule;
- (j) totongi fakafufu 'i he fili;
- (k) ngaahi hia ki he fakapa'anga 'o ha fili;
- (l) kaka 'i he fili;
- (m) fakamole noa'ia;
- (n) kalofi 'a e totongi tukuhau 'i he founga kaka;
- (o) ta'efakamatala ki he pa'anga hu mai 'i ha founga kaka;
- (p) maumau'i 'a e lao ki he pa'anga;
- (q) fefakatau'aki ta'efakalao 'a e faito'o konatapu;
- (r) va'inga fakakai ta'efakalao;
- (s) ma'u ha monu'ia fakapa'anga mei ha kaka 'a ha ni'ihiki kehe;
- (t) mo'ua hulu mo e maumau'i 'a e lao ki he ngaahi kautaha;
- (u) fufuu'i 'a e kau faihia;
- (v) tohi nima loi;
- (w) talisone pe ha ngaahi hia kehe ki he Tu'i;
- (x) fakapo pe fakaehaua;
- (y) ngaahi me'a natula pe anga tatau mo ha me'a 'oku lisi 'i 'olunga;
- (z) ko ha fa'ufa'u pe feinga ke fakahoko ha taha 'o e ngaahi me'a 'i 'olunga.

FAKAMATALA FAKALAHİ

¹ Lao Fika 13 'o e 2007

Ngaahi Lao Fakatonutonu	Kamata'anga
Lao Fika 6 'o e 2020	3 'o 'Aokosi 2020

² Na 'e fakapekia 'e he Lao 18 'o e 2010

³ Fakatonutonu 'e he Lao Fika 6 'o e 2020.

⁴ Fakatonutonu 'o ngaue'aki 'a e mafai oku foaki 'e he Lao Fika 22 'o e 2018

⁵ Fakatonutonu 'e he Lao Fika 6 'o e 2020.